

Povijest grada Zagreba tijekom 20. i 21. stoljeća

Bafti, Suzana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:072907>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-17**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

SUZANA BAFTI

POVIJEST GRADA ZAGREBA TIJEKOM 20. I 21. STOLJEĆA

Diplomski rad

Pula, lipanj, 2019.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

SUZANA BAFTI

POVIJEST GRADA ZAGREBA TIJEKOM 20. I 21. STOLJEĆA

Diplomski rad

JMBAG: 0303040706, redoviti student

Studijski smjer: Integrirani preddiplomski i diplomski učiteljski studij

Predmet: Povijest

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: Hrvatska moderna i suvremena povijest

Mentor: Slaven Bertoša

Pula, lipanj, 2019.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Suzana Bafti, kandidatkinja za magistru primarnog obrazovanja, izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu, kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, lipnja, 2019.

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Suzana Bafti, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj diplomski rad pod nazivom „Povijest grada Zagreba tijekom 20. i 21. stoljeća“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli, _____

Sadržaj

1. UVOD	1
2. MEĐURATNO RAZDOBLJE GRADA ZAGREBA (1918.-1941.g.)	2
2.1. Država SHS	3
2.2. Administrativni ustroj	4
2.2.1. Vjekoslav Heinzel	5
2.3. Ekonomski razvoj	7
2.4. Gradogradnja	8
2.5. Građanski život	9
2.5.1. Umjetnički život u Zagrebu	11
2.6. Atentat u Skupštini	12
2.7. Socijalni kolaps tridesetih godina	14
2.8. Za vrijeme Banovine Hrvatske	15
2.8.1. Miroslav Krleža	18
3. POD VLAŠĆU NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE.....	20
3.1. Travanjski rat i stvaranje NDH.....	21
3.2. Nijemci i Talijani u gradu	22
3.3. Dječje carstvo.....	23
3.4. Izgradnja sustava terora.....	24
3.5. Odnos prema novoj vlasti.....	25
3.6. Antifašistički otpor	26
3.7. Oslobođenje	27
4. U FEDERATIVNOJ JUGOSLAVIJI	28
4.1. Zagreb – glavni grad SR Hrvatske	29
4.2. Poslijeratna obnova i izgradnja socijalističke privrede.....	30

4.3. Trgovinska i prometna uloga Zagreba.....	31
4.3.1. NA-MA (Narodni Magazin).....	33
4.4. Prosvjetne i znanstvene ustanove.....	34
4.5. Kulturno-umjetnički život	35
4.5.1. HNK i druga kazališta	37
5. NOVO LICE GRADA	39
5.1. Novi Zagreb	39
5.2. Društveni standard	42
5.3. Zagrebačka škola crtanog filma	44
5.4. Poplava 1964. godine	45
6. IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA	47
6.1. U fokusu političkih zbivanja	48
6.2. Veze sa svijetom	50
6.3. Usporedni privredni rast	51
6.4. Izgradnja vjerskih objekata.....	53
6.5. Univerzijada	55
6.6. Posljednje desetljeće Federacije.....	57
6.7. Prvi slobodni izbori i višestranačje	58
7. METROPOLA SAMOSTALNE HRVATSKE	60
7.1. Nastup nove vlasti.....	60
7.2. Na putu prema ratu	62
7.3. Domovinski rat	63
7.4. Krizne godine HDZ-ove gradske vlasti	65
7.5. Nova poduzeća i gospodarski rast	68
7.5.1. Dva velika kulturna objekta.....	70

7.6. Izgradnja grada	72
7.8. Planovi i ostvarenja	74
7.8.1. Obitelj Kostelić.....	76
7.9. Na počecima novog stoljeća	77
8. ZAKLJUČAK.....	80
9. LITERATURA	81
10. SAŽETAK	82
SUMMARY	83

1. UVOD

Grad Zagreb glavni je grad Republike Hrvatske s gotovo milijun stanovnika. Nastao je iz dva naselja – Gradeca i Kaptola, koji se danas nalaze u njegovu središtu. Zagreb je danas upravno, znanstveno, kulturno i gospodarsko središte Hrvatske.

Tijekom proteklog stoljeća Zagreb je pretrpio razne nedaće, ali se svejedno uspio razviti u grad kakav je danas. Tako je tijekom 1920-ih g. grad Zagreb doživio razvoj kulture, arhitekture i obrazovanja, ali već se 1930-ih u gradu osjetila ekonomska kriza, u isto vrijeme kao i drugdje u svijetu, što je dovelo do toga da su mnogi građani ostali bez posla. Osnivanje Banovine Hrvatske krajem 1930-tih postavilo je Zagreb administrativnim središtem te države, a ekonomsko i socijalno stanje građana tijekom 1940-tih bilo je dodatno otežano okupacijom njemačke i talijanske vojske.

Osnivanje Nezavisne Države Hrvatske nije omogućilo pravu nezavisnost države, već je ona bila postavljena kao pomoć Njemačkoj i Italiji radi ostvarivanja njihovih planova na ovom prostoru. Ante Pavelić bio je na čelu NDH s titulom poglavnik. U to je doba u Zagrebu nedostajalo osnovnih namirnica za život. Mnogo Zagrepčana se pred sam kraj rata pridružilo partizanima, što je pripomoglo ulasku Jugoslavenske armije u grad i uspostavi nove vlasti 1945. godine.

Hrvatska je dakle od tada pripadala Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji do raspada socijalizma diljem Europe, što je koincidiralo s vremenom kad je izbio Domovinski rat. Nakon Domovinskog rata proglašena je Republika Hrvatska sa demokratskim ustrojem. U počecima Republike Hrvatske demokracija nije bila u potpunosti prisutna, što je uzrokovalo mnoge prosvjede diljem Zagreba.

Pravi gospodarski i privredni razvitak Zagreba nakon Domovinskog rata počeo se odvijati tek početkom 21. stoljeća.

2. MEĐURATNO RAZDOBLJE GRADA ZAGREBA (1918.-1941.g.)

Nakon raspada Austro-Ugarske monarhije grad Zagreb postaje središte političkih događaja. Krajem 1918. g. izaslanici Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i Beogradu osnovali su Narodno vijeće, političko tijelo koje je imalo cilj ujedinjavanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Dvadesete godine 20. stoljeća može se svakako zvati razdobljem uzleta različitih područjima djelatnosti u gradu Zagrebu, kao što su kultura i privreda, zdravstvo, arhitektura, obrazovanje, pa čak i sport. Stanovništvo grada u to se doba znatno povećalo, te je urbanizacija brza, a Zagreb je postao sajamski centar i važno prometno čvorište.

Tijekom tridesetih godina 20. st. Zagreb nije mimoišla ekonomska kriza, zbog koje su radnici masovno ostajali bez posla, a mjere koje su poduzimane radi ublažavanja posljedica krize bile su minimalne, jer su sanirale samo najvidljivije socijalne posljedice. Nakon atentata na Stjepana Radića i njegove suradnike u beogradskoj Narodnoj skupštini u lipnju 1928., došlo je do još dublje političke nestabilnosti. Kraljeva diktatura uspostavljena 1929. prouzročila je mnoga iseljavanja u inozemstvo, a komunistička je organizacija zbog drastičnih metoda otpora diktaturi, postala središnjom metom državnog terora.

Krajem tridesetih godina gospodarstvo doživljava zamah, koji je prekinut početkom Drugog svjetskog rata, koji se proširio i na područje grada Zagreba. Približavanje rata donijelo je dominaciju dviju suprotstavljenih političkih ideologija – nacionalista i komunista.

2.1. Država SHS

Početak listopada 1918. izaslanici Slovenaca, Hrvata i Srba iz austro-ugarskih zemalja sastali su se u Zagrebu, radi osnivanja Narodnog vijeća koje bi bilo političko predstavništvo tih naroda u Austro-Ugarskoj, kako bi započeli program ujedinjena svih Slovenaca, Hrvata i Srba u neovisnu i demokratsku državu Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS). Kako je Narodno vijeće imalo svoj Središnji odbor koji je imenovao pojedine povjerenike, sazivao plenarne sjednice Narodnog vijeća i slično, Zagreb je postao središtem političkih zbivanja (Hutinec i Goldstein, 2013:5).

U Zagreb su dolazile izbjeglice iz krajeva koje je zauzela talijanska vojska (Rijeka, Zadar, Istra, Šibenik), te mnogi drugi koji su bježali od raznih opasnosti. Zagreb se u to doba činio oazom mira i sigurnosti, iako je i u njemu bilo mnogo problema. Sigurnosni je problem privremeno riješen osnivanjem odreda srpske vojske, koji su činili zarobljenici koje je austro-ugarska vojska zarobila tijekom rata. Početkom studenog postavljene su straže na zagrebačkim kolodvorima i na ulazima u grad, kako bi se kontroliralo vojnike koji su se vraćali kućama s ratišta (Hutinec i Goldstein, 2013:6).

Krajem 1918. postavljena je prva radio-stanica u Zagrebu, na Meteorološkom zavodu na Griču. Skinuta je s austro-ugarskog ratnog broda, te ju je Narodno vijeće SHS koristilo za održavanje kontakta sa svijetom (Hutinec i Goldstein, 2013:7).

Ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom izglasano je 24. studenog 1918. Središnji je odbor Narodnog vijeća pri ujedinjenju tražio da se organizacija prepusti odluci Ustavotvorne skupštine, te su izglasali da vladar do te odluke bude srpski prijestolonasljednik Aleksandar Karađorđević. Članovi izaslanstva Narodnog vijeća su; usprkos upozorenjima Stjepana Radića, požurili iz Zagreba u Beograd. Naime, Stjepan Radić se nije protivio ujedinjenju Države SHS i Kraljevine Srbije, no tražio je da se Beograd izjasni o poštivanju prije uspostavljenih sporazuma (Hutinec i Goldstein, 2013:7).

Zagrepčani su ujedinjenje dviju država dočekali u raznolikom raspoloženju; službeni su krugovi organizirali slavljeničke manifestacije, a u stolnoj crkvi na Kaptolu održana je misa zahvale *Te deum*. Bilo je i nezadovoljnih, jer su mnogi smatrali da je

preduvjet slobode uspostava republike, a ne monarhije (jer nisu imali povjerenja u monarhiju zbog lošeg iskustva s dinastijom Habsburgovaca). List Hrvatske stranke prava, *Hrvatska*, kritizirao je ujedinjenje, no povjerenik Narodnog vijeća SHS za javni red i sigurnost u Zagrebu; Budislav Grga Angjelinović ubrzo je zabranio izdavanje lista (Hutinec i Goldstein, 2013:7).

5. prosinca 1918. došlo je i do prvog teškog incidenta, jer su vojnici 53. i 25. hrvatskog puka došli su na Jelačićev trg te vikali: „Živjela republika!“, „Živjela hrvatska republika!“, „Živjela boljševička republika!“, na što su vladine snage počele pucati iz okolnih kuća. Na žalost, ubijeno je 15 osoba, a više od 20 ozljeđeno. Potom su uvedene izvanredne mjere, bilo je zabranjeno okupljanje i javno oglašavanje, a lokali su radili ograničenim radnim vremenom, čime se uspjelo prisilno utišati nastalo nezadovoljstvo (Hutinec i Goldstein, 2013:8).

2.2. Administrativni ustroj

Gradsko je Zastupstvo u veljači 1919. zatražilo od tadašnjeg gradonačelnika Stjepana Srkulje da ubrza postupak povratka i oslobađanja hrvatskih ratnih zarobljenika iz Srbije, Italije i Francuske. To je bilo vrlo teško i oskudno razdoblje, nastava se prekidala „zimskim ferijama“, zbog nedovoljno ogrjeva za grijanje škola. U gradu je bilo i mnogo izbjeglica iz krajeva koje je okupirala Italija (ponajprije iz Istre), te je zbog svih tih problema Srkulj na jesen 1919. podnio ostavku (Hutinec i Goldstein, 2013:8).

Zagrebačka je vlast ustrojavana prema austrougarskim zakonima sve do 1934. (do vremena kad se unificiralo općinsko zakonodavstvo u Kraljevini Jugoslaviji), što znači da je glavni organ samouprave bilo gradsko Zastupništvo sa 50 članova, koje je biralo članove Gradskog poglavarstva i načelnika. Na lokalnim izborima 1920. najviše zastupničkih mjesta ostvarila je Socijalistička radnička partija Jugoslavije /komunista/, što se može objasniti činjenicom da su Zagrepčani osjećali da su socijalni problemi bitni – u to doba su dvije trećine zagrebačkih radnika bili radnici prve generacije (prema Kolar-Dimitrijević, 1973., navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:8).

Glasovima komunista i demokrata Svetozar Delić izabran je za prvog komunističkog gradonačelnika u zagrebačkoj povijesti. Rodom je bio iz Petrinje, u Zagrebu je pohađao srednju školu, te je bio dugogodišnji član Socijaldemokratske stranke. Samo dva dana nakon izborne sjednice, policija je spriječila novu sjednicu Gradskog zastupništva te je Delić smijenjen, a komunističkim zastupnicima oduzet mandat, jer nisu htjeli službeno položiti zakletvu kralju (Hutinec i Goldstein, 2013:9).

U srpnju 1920. održani su novi izbori na kojima je pobijedila Hrvatska zajednica, a za gradonačelnika izabran Vjekoslav Heinzl (Hutinec i Goldstein, 2013:12).

Zagreb je nakon stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca ostao sjedište Zemaljske vlade za Slavoniju i Hrvatsku, no odredbama Vidovdanskog ustava (1921.) smanjena je samouprava grada, te je prema tome Zagreb trebao biti samo glavni grad Zagrebačke županije (oblasti), odnosno sjedište velikog Župana. Beogradsko Ministarstvo unutrašnjih poslova postavljalo je župana koji je odgovarao samo Ministarstvu, ne i građanima. U kolovozu 1921. zagrebačko Gradsko Zastupstvo raspušteno je odlukom Zemaljske vlade, te je na novim gradskim izborima pobijedila lista Hrvatskog bloka, predvođena Stjepanom Radićem, a za gradonačelnika ponovno izabran Vjekoslav Heinzl (Hutinec i Goldstein, 2013:12).

2.2.1. Vjekoslav Heinzl

Slika br. 1: Vjekoslav Heinzl, preuzeto s https://wikivisually.com/wiki/Vjekoslav_Heinzl, 15. srpnja 2019.

Bio je arhitekt, političar i osam godina gradonačelnik Zagreba. Rođen je 21. kolovoza 1871. u Zagrebu. Za njegovog upravljanja Grad je brzo napredovao u privrednom, kulturnom, prosvjetnom, prometnom, urbanističkom, zdravstvenom, infrastrukturnom i sportskom pogledu. Nakon završene srednje škole u Zagrebu, Heinzl je studirao na Visokoj tehničkoj školi u Grazu, a u Stuttgartu je 1893. diplomirao arhitekturu. Hrvatsko-slavonski industrijski paviljon za Milenijsku izložbu u Budimpešti projektirao je 1896. (Tihomir Ponoš, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:10).

Do Heinzelovog doba Zagreb se prvenstveno razvijao prema zapadu i Črnomercu, a on pokreće razvoj i prema istoku. Uredio je područje od Draškovićeve ulice do Borongaja i Pešćenice. Zvonimirova ulica postala je središte toga dijela grada, a uz nju su nastale i nove gradske četvrti. Gotovo je u potpunosti sredio područje uz Vlašku ulicu do Kvaternikova trga, Ulicu Račkoga i Zvonimirovu do potoka Laščinščaka (današnja Ulica Vjekoslava Heinzela) (Tihomir Ponoš, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:11).

Širenje grada tjeralo je Heinzela na traženje novih lokacija za važne objekte i institucije, ponekad i na rubu grada. Veliki urbanistički zahvat bila je i izgradnja Dolca, kao središnje gradske tržnice. Heinzl je tada dobio mnogo kritika da uništava graditeljsku baštinu, no u konačnici je Zagreb dobio tržnicu u blizini glavnog gradskog trga, a oslobođena je ploha Trga bana Jelačića, na kojoj je do tada bila tržnica (Tihomir Ponoš, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:11).

U Heinzelovo se doba grad širio prema jugozapadu i uz Medveščak, prema Mihaljevcu, gdje je nastalo jedno od urbanih elitnih naselja, a Trešnjevka je postala gusto naseljena radnička gradska četvrt, ali manje urbanistički uređena nego što je prostor istočno od Draškovićeve ulice. Heinzelov plan o preseljenju stočnog sajma i klaonice na novu lokaciju, uz potok Laščinščak mnogima se činio preskupim projektom, izazvao je burnu raspravu i aferu, zbog koje je Heinzl odstupio s mjesta gradonačelnika. Klaonica je svejedno izgrađena prema njegovoj ideji uz potok Laščinčak, te je bila jedno od najvažnijih mjesta u gradskoj mesnog i mesoprerađivačkoj industriji slijedećih gotovo sedamdeset godina (Tihomir Ponoš, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:11).

Tijekom Heinzelova doba poboljšana je gradska infrastruktura, proširena je kanalizacijska i prometna mreža, te su ulice asfaltirane, što je bilo neophodno i zbog higijensko-zdravstvenog stanja. Izgrađene su neke od prepoznatljivijih zagrebačkih zgrada, djelomično i njegovom inicijativom, od kojih se ističu Hotel Esplanade i palača Zagrebačke burze (danas Hrvatske narodne banke), koja je zajedno s palačom Doma inženjera i tehničara (danas Ministarstva branitelja) činila monumentalni ulaz u tadašnji novi dio grada. 1922. grad Zagreb otkupljuje park Maksimir od Nadbiskupije zagrebačke, a tri godine kasnije otvara se Zoološki vrt, prva takva ustanova u jugoistočnoj Europi (Tihomir Ponoš, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:11).

1920-tih g. uvedeni su autobusi za javni gradski prijevoz, te se razmišljalo o regulaciji ukupnog prometa i izgradnji parkirališta i garaža, radi većeg broja automobila u gradu. U travnju 1928. otvoren je aerodrom na Borongaju, te kupljen i zrakoplov nazvan Zagreb, kojem je kuma bila Heinzelova supruga Berta (Tihomir Ponoš, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:11).

Heinzel je bio izložen mnogim kritikama, no povijesno gledano, uspješno je pratio nagli porast stanovnika i širenje grada, te je od Zagreba stvorio tada moderni srednjoeuropski grad. Umro je u Zagrebu 1. ožujka 1934. (Tihomir Ponoš, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:11).

2.3. Ekonomski razvoj

Nakon raspada Austro-Ugarske Zagreb je postao industrijsko središte u novoj državi, Kraljevini SHS. Hrvatska je sa Zagrebom dobila snažan poticaj postati opskrbljivačem novog političkog i ekonomskog prostora s agrarnim potencijalom, koji je bio mnogo veći od potreba tadašnje Hrvatske. Glavni razlog razvoja Zagreba tih godina, uz stalni porast stanovništva je i industrijski potencijal, koji je ovisio o Hrvatskoj i Zagrebu kao financijskom, političkom i poduzetničkom središtu (Hutinec i Goldstein, 2013:16).

Zagreb je postao i glavno trgovačko središte zbog pogodnog prometnog položaja, posebno radi dobre povezanosti željeznice. Zagreb je ostvarivao veće prihode od uvoza nego što je to imao Beograd, koji je bio povoljniji za uvoz glomazne

robe, jer se ona lakše uvozila riječnim putem, Dunavom (Hutinec i Goldstein, 2013:17).

Prva trgovačka izložba održana nakon Prvog svjetskog rata ostvarena je 1922. na sajamskom prostoru između Klaoničke i Martićeve ulice. Svoje proizvode predstavilo je 650 izlagača, pa je od tada ubrzan razvoj Sajma, ali i razvoj grada. Svake godine održavalo se sve više izložbi, a 1926. izložba je preseljena na Savsku cestu (prostor današnjeg Studentskog centra). Grad je brzo napredovao, no život siromašnijih slojeva nije se pretjerano popravio, ljudi su jedva preživljavali teškim radom, te su socijalne razlike bile jako velike (Hutinec i Goldstein, 2013:17).

2.4. Gradogradnja

Bogatiji sloj građana gradio je brojne obiteljske kuće na Zagrebačkoj gori, pa su se naselja građena prema sjeveru stapala s tamošnjim selima. Socijalne su razlike odražavane i u vanjskom izgledu šireg gradskog područja, pa su južno od željezničke pruge nastala radnička naselja Trešnjevka, Kanal, Trnje i druga, sastavljena od skromnih nastambi. Na istočnoj i zapadnoj strani razvila su se predgrađa, današnje Dubrava i Kustošija (Kampuš i Karaman, 1988:192).

Nakon I sv. rata na tadašnjem Jelačićevu trgu došlo je do znatnih promjena. Poznati njemački arhitekt Peter Behrens gradio je zgrade kao što je objekt Gradske štedionice (danas poslovnica Zagrebačke banke) i hotel Milinov (danas hotel Dubrovnik) (Kampuš i Karaman, 1988:192).

Mnogi su arhitekti prije I sv. rata iselili iz Zagreba u inozemstvo, da bi studirali arhitekturu. Nakon što su se poslije rata vratili, u Zagrebu se otvaraju prve graditeljske škole. 1919. otvorena je Visoka tehnička škola s arhitektonskim odjelom, koji je kasnije prerastao u Tehnički fakultet Zagrebačkog sveučilišta (1926. g.). Arhitekt Drago Ibler je krug svojih učenika okupio na Odjelu za arhitekturu zagrebačke Umjetničke akademije, među kojima su bili Drago Galić, Stjepan Planić i drugi. Kasnije je ta Iblerova grupa zvana „Zagrebačka škola“ zastupala napredne težnje tadašnjeg europskog graditeljstva. Planić je 1936. objavio knjigu „Problemi

savremene arhitekture“, u kojoj je predstavio urbanističke ideje kojima bi se riješilo mnoge društvene probleme poput stanovanja, proizvodnje, prometa i odmora (Kampuš i Karaman, 1988:194).

Pri izgradnji se prvenstveno polazilo od namjene i sadržaja svake građevine, pa su tako u stambenim zgradama ostvareni svijetli prostori koji zadovoljavaju higijenske potrebe čovjeka. Za izgradnju javnih objekata detaljno su proučavani procesi rada koji se u njima obavljaju, pa su u skladu s time izgrađivani prostori koji bi zadovoljavali potrebe takvih procesa (škole, tvornice, bolnice, ...). Težilo se prikazati i ljepotu građevina, pa su one često bile okružene zelenilom. „Jednostavnost i čistoća oblika, bez suvišnih ukrasa, kao i upotreba velikih staklenih ploha odlikuju vanjski izgled suvremenih arhitektonskih ostvarenja“ (Kampuš i Karaman, 1988: 195).

Povećanjem broja stanovništva i širenjem naseljenih područja povećana je i djelatnost komunalnih ustanova. Produžene su mreže gradskog plina, vodovoda i kanalizacije, te izgrađene i neke tramvajske pruge. Iako je urbano područje Zagreba bilo uređeno, uvjeti života u novim radničkim dijelovima na periferiji grada bili su vrlo nepovoljni (Kampuš i Karaman, 1988:195).

2.5. Građanski život

Usporedno sa stvaranjem jugoslavenske države razvijala se i ljubav prema pripadnosti slavenskom narodu. Tako je predlagano preimenovanje gradskih ulica i trgova prema imenima poznatih Slavena i pripadnika slavenskih naroda. Znatna preimenovanja gradskih ulica i trgova provedena su 1927., kad je Wilsonov trg preimenovan u Trg kralja Aleksandra I. Karađorđevića, Trg N. u Trg kralja Petra I. Oslobodioca, Kukovićeve ulica u Ulicu Kraljice Marije, te Trg I. u Trg kralja Tomislava, što je pokrenuo još Vjekoslav Heinzl (Hutinec i Goldstein, 2013:37).

Jedno od popularnih načina manifestiranja građanskog načina života bio je i odlazak u kino. Film je bio sve popularniji, pa je u vrijeme Prvog svjetskog rata izgrađeno kino Helios u Frankopanskoj ulici (današnje Kazalište „Gavella). Izgradnja

kina dobila je pun zamah nakon rata, 1919. izgrađeno je kino Europa, a do 1928. izgrađeno je još šest kino dvorana. Kino Zagreb izgrađeno je 1931. Do II sv. rata izgrađene su kino dvorane i izvan centra grada (Studio u Vlaškoj 92, Union u Zvonimirovoj ulici, itd.) (Hutinec i Goldstein, 2013:37).

Građani su obilazili i različite kavane, kojih je u Zagrebu 1930. bilo čak 19. Najposjećenije su bile kavana Corso, te Kazališna kavana – Kavkaz. U kavanama su gosti uz piće ili neku laganu hranu mogli čitati i sve novine građanske orijentacije, jer su vlasnici kavana izbjegavali gostima nuditi listove ekstremističke tematike. Većina kavana imala je i glasovir, na kojima su glazbenici u večernjim satima izvodili razne skladbe. Također je vrlo značajno osnivanje Radio Zagreba, naime, to je bila prva radio stanica u jugoistočnoj Europi. Grupa zagrebačkih tehničara, fizičara i stručnjaka srodnih disciplina je 1924. osnovala Radio-klub, čiji je predsjednik bio prirodoslovac Oton Kučera. 1925. Klub je dobio koncesiju, a 1926. odobrenje Vlade Kraljevine SHS da može osnovati Dioničko društvo Radio Zagreb, čiji je ravnatelj bio Ivo Stern (Hutinec i Goldstein, 2013:40).

U to su vrijeme jako popularni dnevni listovi i druge tiskovine. 1929. u Zagrebu je izlazilo čak 11 dnevnika, a najpopularnije su bile *Novosti*, *Jutarnji list*, *Večer*, *Obzor*, *Hrvatska straža* i *Slobodni glas*. Novinarka Marija Jurić Zagorka je 1925. pokrenula i uređivala *Ženski list, za modu, zabavu i kućanstvo*, što je bio prvi hrvatski časopis namijenjen isključivo ženama. Problematiziranje položaja žena u društvu te njihova društvena afirmacija vrlo se sporo odvijala. U drugoj polovici 1930-tih u gradu su se javile prve masovne inicijative za promicanje ženskih prava. U ljevičarskom pokretu Zlata Miler predvodila je, te organizirala prve grupe žena komunista u Zagrebu. Kad je kao prva žena Ivana Brlić-Mažuranić 1937. bila izabrana za redovitog člana akademije JAZU, afirmacija žena dobila je značajno priznanje. Novi se pomak dogodio 1939. pojavom mjesečnika *Ženski svijet, lista za zabavu i pouku*, čija je urednica bila Katja Galić, a kasnije ga je uređivala dr. Slavka Očko (Hutinec i Goldstein, 2013:42).

2.5.1. Umjetnički život u Zagrebu

Početak 1920-ih otvorena je Glumačka škola, danas Akademija dramske umjetnosti. No, nepovoljni politički odnosi u jugoslavenskoj državi izravno su utjecali na mogućnost djelovanja zagrebačkog Kazališta, naime, policija bi unaprijed ili nakon prvih predstava zabranila prikazivanje mnogih naprednih djela u kazalištu (Kampuš i Karaman, 1988:198).

Miroslav Krleža je s Augustom Cesarcem 1919. pokrenuo časopis *Plamen*, kojem je kasnije slijedio niz drugih literarnih i društvenih časopisa socijalistički usmjerenih. Pred samu premijeru drame „Galicija“ proglašena je zabrana svake aktivnosti u duhu komunističkog i revolucionarnog radničkog pokreta, te je na zahtjev policije zabranjeno njeno izvođenje. U slijedećih nekoliko godina jedina Krležina drama koja se mogla izvoditi bila je trilogija o Glembajevima (Kampuš i Karaman, 1988:198).

U razdoblju između dva rata nastavilo se raditi i na opernom stvaralaštvu, pa su tako izvedene praižvedbe brojnih djela domaćih umjetnika. Operni skladatelji Jakov Gotovac, Krsto Odak i Krešimir Baranović zasnovali su svoja djela na narodnom melosu, kojim je prožet i Baranovićev balet (Kampuš i Karaman, 1988:199).

Tijekom ratnih i prvi poratnih godina zagrebački umjetnici redovito su izlagali svoja djela na priredbi „Proljetnog salona“. 1923. više je hrvatskih i srpskih umjetnika osnovalo udrugu „Grupa nezavisnih umjetnika“. Ljubo Babić, Vladimir Becić i Jerolim Miše 1929. osnovali su „Grupnu trojicu“ koja je organizirala niz izložbi hrvatskih i slovenskih umjetnika. Udruga „Zemlja“ osnovana je 1929., te je imala veliki značaj u umjetničkom životu Zagreba. Činilo ju je nekoliko naprednih kipara, arhitekata i slikara usmjerenih na socijalno angažiranu umjetnost. Povodom svoje prve zagrebačke izložbe istaknuli su da: „Trebalo živjeti životom svoga doba. Suvremeni život prožet je socijalnim idejama i pitanja kolektiva su dominantna“ (Kampuš i Karaman, 1988: 199). Članovi udruge održali su šest izložbi u Zagrebu te drugim gradovima (Kampuš i Karaman, 1988:199).

2.6. Atentat u Skupštini

Situacija u hrvatskom i jugoslavenskom prostoru i prije atentata na Stjepana Radića 1928. bila je napeta, zbog namjere upućivanja Nettunskih konvencija u skupštinsku proceduru, kojima bi se Talijanima dale povlastice koje Hrvati i Slovenci u Italiji nisu imali. To je uzburkalo jugoslavensku javnost, posebno u Dalmaciji i Primorju, a prosvjedovalo se i po Zagrebu (Hutinec i Goldstein, 2013:45).

Slika br. 2: Atentat u Skupštini, preuzeto s: <https://kamenjar.com/20-lipnja-1928-atentat-stjepana-radica-beogradu/>, 15. srpnja 2019.

Nakon atentata u beogradskoj Skupštini u kojem su ubijeni Pavle Radić i Đuro Basariček, te teško ranjeni Stjepan Radić, Ivan Pernar i Ivan Grandža, napetost je prerasla u nered. Prvi veći nemiri počeli su oko pet sati poslijepodne 20. lipnja 1928. (na dan atentata), kad su demonstranti probili nekoliko kordona policije na Zrinjevcu i u Praškoj ulici, te se uputili do Markova trga. Mirno su se razišli nakon što ih je potpredsjednik HSS-a Josip Predavec pozvao na mir i dostojanstvo. Tijekom noći u

drugim su dijelovima grada izbili žestoki sukobi demonstranata i policije. Nekoliko je osoba ranjeno, no najteži sukobi izbili su tek slijedeće noći, kad su u nekoliko odvojenih incidenata ubijene tri, a ranjeno oko 60 osoba (Hutinec i Goldstein, 2013:45).

8. kolovoza 1928. Stjepan Radić preminuo je od posljedica ranjavanja i nastalih komplikacija. Njegov je sprovod pretvoren u veliku političku manifestaciju protiv dominacije Beograda. U pogrebnoj povorci od Strossmayerova trga do Mirogoja bilo je oko 150.000 ljudi, što je bio najveći sprovod u povijesti Zagreba i Hrvatske. Nakon toga Markov trg imenovan je Trgom Stjepana Radića, Duga ulica preimenovana je u Ulicu Pavla Radića, a Pivarska ulica preimenovana u Ulicu Đure Basaričeka (Hutinec i Goldstein, 2013:46).

Slika br. 3: Sprovod Stjepana Radića u Zagrebu, preuzeto s: <http://studentski.hr/vijesti/na-danasnji-dan/stjepan-radic-preminuo-od-posljedica-ranjavanja>, 15. srpnja 2019.

U studenom 1928. Gradsko je zastupstvo na izvanrednom zasjedanju trebalo izabrati novog gradonačelnika. Vjekoslav Heinzl se zbog skandala s gradnjom klaonice povukao, te je Stjepan Srkulj postao gradonačelnikom i ostao na tom položaju do 1932. (Hutinec i Goldstein, 2013:46).

2.7. Socijalni kolaps tridesetih godina

Najveći dio stanovništva 1931. su u Zagrebu činili radnici zaposleni u industrijskim pogonima, te uredska i kućna posluga. Službenički društveni sloj obuhvaćao je četvrtinu gradskog stanovništva. Socijalna kriza osjetila se u tekstilnoj industriji već 1930. g. U Zagrebu je pored državnih poreza uveden banovinski prizrez od 20 %, što je bilo veliko opterećenje, te je potaknulo mnoge gospodarstvenike na selidbu njihovih tvornica u dijelove zemlje koja nisu imale tako velika davanja (pa i u Beograd) (Hutinec i Goldstein, 2013:52).

U drugoj polovici 1931. svjetska ekonomska kriza pogodila je i hrvatske krajeve. Prvi je na udaru bio grad Zagreb. Nakon što je Velika Britanija objavila namjeru napuštanja zlatnog standarda u plaćanju, počela je navala na banke, što je na kraju uzrokovalo pad Prve hrvatske štedionice, zbog pritiska ulagača koji su odmah željeli dobiti isplate svoga novca. Početkom 1932. u Zagrebu je došlo do teške ekonomska depresije i zastoja u privredi, te je sastavljen Gradski odbor koji je trebao; u suradnji s privatnim i javnim ustanovama i korporacijama; izraditi plan za olakšanje teških ekonomskih prilika i predložiti mjere podizanja građevne djelatnosti (Hutinec i Goldstein, 2013:52).

Zbog agrarne prenaseljenosti i selidbe stanovništva sa sela u hrvatske gradove, mnogo je ljudi bilo nezaposleno, jer u gradovima nije bilo dovoljno radnih mjesta za sve pridošlice sa sela. 1933. bilo je 16.000 nezaposlenih, a zatim se taj broj počeo smanjivati, pa je 1935. nezaposleno bilo 10.489 osoba. Radnici-seljaci činili su 53 % radne snage u hrvatskim poduzećima, a u nekima, poput ciglana ili građevinskih tvrtki, zaposleni su bili isključivo sezonski radnici. Žene su u to doba bile znatno manje plaćene od muškaraca, no predstavljale su i rezervu tržišta rada (Hutinec i Goldstein, 2013:52).

Velika revizija poslovanja gradske blagajne pokrenuta je 1934. Ustanovljeno je postojanje manjka od preko 220.000 dinara, te je započeta istraga protiv desetak činovnika. Nakon što je jedan optuženi počinio samoubojstvo, otkrilo se da je taj manjak zapravo bio puno veći. Dane Šarić, koji je bio gradski senator i voditelj Tržnog odsjeka u Gradskom poglavarstvu, dio je novca dobivenog iznajmljivanjem

gradskih stanova davao podređenim činovnicima, te je i razne globe naplaćene na tržnici u Branimirovoj ulici, davao „zaslužnima“, umjesto da novac ide u gradsku blagajnu. Da se njegov prijestup zataška umirovljen je po kratkom postupku. Na kraju se ispostavilo da je šteta od pronevjera i malverzacija bila preko četiri milijuna dinara (Hutinec i Goldstein, 2013:54).

U ulici Zavrtnica je 1933. otvoreno konačište za beskućnike, u kojem je noćilo do 50 osoba, no plaćala se naknada od 4 dinara po noći, što je i dalje mnogima bilo preskupo, pa su spavali na javnim mjestima. Tako su se beskućnici zavlčili u stogove stijena u parku Maksimir, koje su nazivali „hotel propuh“. Jednom 1935. to je sijeno iz nepoznatih razloga zapaljeno, pa je bilo mnogo stradalih. Na zimu 1931/1932. g. otvorene su radničke kuhinje na Selskoj i Klaoničkoj cesti. 1936. osnovan je Dom za umirovljenike s malom mirovinom. 1932. otvorena su i „dječja skloništa“ za djecu od 4 do 12 godina čiji roditelji zbog posla nisu mogli biti doma, a nisu imali kome dati djecu na čuvanje (Hutinec i Goldstein, 2013:54).

2.8. Za vrijeme Banovine Hrvatske

Slika br. 4: Banovina Hrvatska, preuzeto s <https://historija.info/2018/04/25/banovina-hrvatska-podjela-bosne-i-hercegovine-na-banovinu-hrvatsku-i-srpske-zemlje/>, 15. srpnja 2019.

Osnivanje Banovine Hrvatske 1939. izazvalo je mnogo promjena – Zagreb je postao administrativno središte, a na vlast su stupile stranke koje su dugo godina bile u opoziciji. Ban Ivan Šubašić je u rujnu 1939. raspustio Gradsko zastupstvo, te imenovao Matu Starčevića za vladina povjerenika. No, zbog održanih općinskih izbora 1940., Gradsko zastupstvo je obnovljeno u svibnju, ali su u novi saziv ušli samo ljudi koje je postavio Šubašić (Hutinec i Goldstein, 2013:57).

Ekonomsko stanje tijekom 1940. i 1941. dodatno je pogoršano zbog novog rata. Rasle su cijene poljoprivrednih proizvoda, a banska je vlast dozvolila povećanje cijena i brašna, tjestenine, sirove kave te drugih namirnica. Zabranjeno je klanje životinja i prodaja mesa utorkom i petkom, a dozvoljeno samo četvrtkom i nedjeljom. Postoje dokazi da su se tada u Zagrebu iz smočnica krale živežne namirnice (mast, kobasice, meso, grah) (Hutinec i Goldstein, 2013:57).

Dok se Hitlerova okupacijska vojska približavala Zagrebu, 8. travnja 1941. dijelili su se letci kojima je Centralni komitet KPJ pozivao da se ustraje u obrani države. No to je sve bilo uzaludno, budući službeni predstavnici nisu htjeli pružati otpor nadolazećem neprijatelju. Njemački okupatori došli su u Zagreb 10. travnja 1941., taj dan proglašena je i Nezavisna Država Hrvatska, a Hitler i Mussolini postavili su na vlast ustašku organizaciju, na čelu s Antom Pavelićem. Ustaše su razvili veliku propagandu tvrdeći kako je osnivanje NDH značilo nacionalno oslobođenje hrvatskog naroda, no Zagrepčani se nikada nisu pomirili s takvom ulogom ustaša i njihovom vladavinom (Kampuš i Karaman, 1988:206).

U Zagrebu su se od uspostave ustaško-okupatorske vlasti nalazile mnoge neprijateljske vojne i političke ustanove, te organizirana policijska i obavještajna služba. Na području Zagreba provođene su sve zakonske odredbe, odluke i mjere uperene protiv aktivista i djelatnosti Narodno-oslobodilačkog pokreta. Obzirom da je na tom području također bila koncentrirana neprijateljska vojska i policija, borba aktivista neprekidno je vođena u teškim uvjetima, posebice zbog prisutnosti brojnijih i jačih snaga ustaško-okupatorskog režima. Usprkos okupaciji od strane nacista, te stvaranju NDH, narodnooslobodilački pokret širio se već u ljeto 1941. Mladi su komunisti objavili da će u Zagrebu voditi beskompromisnu borbu protiv okupatora (Kampuš i Karaman, 1988:206).

Neposredno nakon osnutka države NDH, ustaški su zločinci počeli provoditi teror nad zagrebačkim stanovništvom. Prvo su se okomili na zagrebačke Židove i Srbe, no uskoro su masovni progoni, mučenja i ubojstva proširena i na ostale građane koji nisu prihvatili ustašku strahovladu. Ustaški režim pretvorio je mnoge zgrade u zatvore i mučilišta (središte tzv. Ustaške nadzorne službe bilo je na Trgu N – danas Trg žrtava fašizma, služile su i kuće u Zvonimirovoj 2 i Račkoga 9, itd.). U tim zatvorima i mučilištima našlo se ljudi svake dobi i iz svih slojeva zagrebačkog stanovništva, obzirom da su ustaše na svaku oružanu akciju i diverziju druge strane, odgovarale krvavim strijeljanjem, vješanjem i masovnim odmazdama. Krajem 1943. žrtve ustaško-nacističkog terora javno su vješane na više mjesta u Zagrebu i okolici (Kampuš i Karaman, 1988:208).

Ubrzo nakon okupacije u Zagrebu je pokrenuta aktivnost organizacije Narodne pomoći. U toj je organizaciji država uspjela okupiti ljude, time povećati broj pripadnika Narodno-oslobodilačkog pokreta, te je širila svoj politički utjecaj. Mnogi su građani u početku samo davali priloge ili povremeno pružali neku uslugu svojim angažiranjem i radom, no kasnije su se aktivirali kao borci otpora. Aktivnost te organizacije bila je izraz solidarnosti ljudi svih slojeva sa žrtvama ustaško-okupatorskog terora. Već tijekom 1941. ta je organizacija postala najmasovnija antifašistička organizacija u Zagrebu; činilo ju je više od 10.000 građana. Organizacija narodne pomoći imala je odlučnu ulogu u razvitku narodnooslobodilačkog pokreta u Zagrebu. Članovi organizacije skrivali su ilegalce, prikupljali i prenosili informacije, radili nabavke različitih materijala za potrebe borbe u gradu i za opskrbu partizanske vojske. Obzirom na razvitak pokreta u cijeloj zemlji, potkraj 1942. njezini odbori postaju Narodnooslobodilački odbori (NOO-i) (Kampuš i Karaman, 1988:209).

2.8.1. Miroslav Krleža

Slika br. 5: Miroslav Krleža, preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34113>, 15. srpnja 2019.

Rođen je u Zagrebu 7. srpnja 1881., te je između dva svjetska rata dominirao hrvatskom književnošću. Na sceni se pojavio uoči i za vrijeme I sv. rata, a vrhunac talenta pokazao je tek po završetku rata, tj. u prvim poslijeratnim godinama. Od 1919. do 1939. g. Krleža je objavio ratne novele *Hrvatski bog Mars* i još 3 pripovijedne proze, 3 drame, 11 novela u ciklusu *Glembajevi*, 5 knjiga poezije, 6 dramskih tekstova u knjizi *Legende* i zasebne drame poput *Vučjaka* i *U logoru*, 5 romana, te 121 esej s tematikom iz umjetnosti, književnosti, politike i povijesti (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:60).

1919. Krleža je postao članom KPJ. Nakon što je kraljevska Vlada zabranila komunističku propagandu 30.12.1920., Krleža se skoro u potpunosti posvetio samo književnom radu i pomoću novela *Hrvatskog boga Marsa* započeo ostvarivanje svojih znamenitih književnih djela. Iako se povukao s političke scene, slijedećih 18 godina održavao je veze s ilegalnom Komunističkom partijom i smatrao se njezinim članom. Tijekom 1930-tih postepeno je razvijeno i Krležino udaljavanje od partijske vjernosti, te suprotstavljanje njezinim dogmama; zbog neprihvatanja Staljinovog korištenja

književnosti u svrhu partijske politike i propagande (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:61).

Krleža je u prosincu 1939. objavio polemički tekst *Dijalektički antibarbarus* u časopisu *Pečat*, te time obilježio svoj obračun s dogmatskim staljinizmom u KPJ i započeo svoju šutnju koja je trajala za vrijeme vladavine ustaške NDH, kad je strepio za svoj život. Odbijao je pozive Pavelića da postane intendant tadašnjeg HDK kazališta (danas HNK) ili ravnatelj Sveučilišne knjižnice, a također je odbijao česte pozive od strane partizana da se pridruži NOB-u i prijeđe na oslobođeni teritorij (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:61).

Krležini drugovi koji su bili na vlasti, odbacili su ga, zamjerajući mu što nije došao u partizane do proljeća 1945., no to ih nije spriječilo da zakopaju predratne sjekire. Josip Broz Tito pokušavao je još u doba sporova uspostaviti odnose s Krležom, što mu je uspjelo tek nakon jugoslavenskog raskida sa Staljinom, kad je Krleža postao osoba od velikog povjerenja predsjednika Tita i drugih ljudi bliskih vrhovnoj vlasti. Krleža je ubrzo došao u centar književnih i društvenih zbivanja, kad je 1950. u Zagrebu osnovao Jugoslavenski leksikografski zavod (danas LZ Miroslav Krleža) i pokrenuo objavljivanje niza vrijednih enciklopedijskih izdanja (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:62).

Nakon 1945. Krleža je objavio razne dnevnike, memoarske zapise i eseje u kojima je pisao o svojoj usamljenosti za vrijeme rata. I dalje je nastavio zastupati autonomiju literarnog i umjetničkog stvaralaštva, ali uz rezerve prema nekim modernim pravcima. Redovito je podržavao Josipa Broza Tita, te je u javnom životu imao veliki autoritet. Tijekom cijelog života Krležu se smatralo zapravo dosljednim; čovjekom koji je imao snažan hrvatski te socijalni osjećaj, simpatiju za izvorne jugoslavenske ideje, ali i borbeno negativan odnos prema staljinističkim i drugim devijacijama i počinjenim zločinima. Miroslav Krleža je iznad svega toga bio branitelj autonomije umjetničkog stvaralaštva općenito i autonomije svoje misli i književnog talenta (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:62).

3. POD VLAŠĆU NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Nezavisna Država Hrvatska samo se imenom činila nezavisnom. Ona je, naime, bila satelit nacističkog sustava Adolfa Hitlera, a do 1943. g. i fašističke Italije. Velik je dio Zagrepčana izgledao zadovoljan ulaskom njemačke vojske i istovremenim proglašenjem NDH, s nadom da je time Hrvatska izbjegla ratna stradanja, te da će nova država biti bolja od prethodne. No, to zadovoljstvo i ushit nisu dugo potrajali. (Hutinec i Goldstein, 2013:70).

Slika br. 6: NDH, preuzeto s: <https://narod.hr/kultura/10-rujna-1943-ndh-pripaja-dalmaciju-istru-ponistenjem-rimskih-ugovora>, 15. srpnja 2019.

Italija je u Zagreb poslala nekoliko stotina političkih emigranata, koji su skupa s malobrojnim domaćim ustašama preuzeli vlast na Markovu trgu. Na čelu je bio dr. Ante Pavelić s titulom „poglavnik“ i diktatorskim ovlastima, po uzoru na njemačkog Führera i talijanskog Ducea. U Zagrebu je vladala nestašica svih potrepština. Njemački su vojnici ispraznili police trgovina tekstila, obuće i kožne galanterije, mješovite robe i sve druge robe koju su mogli poslati u Njemačku, a prepuni teretni vlakovi i kamioni odvozili su žito i stoku na istok, gdje su se divizije njemačke vojske, Wehrmachta već raspoređivale za napad na SSSR. Ubrzo su cijene namirnica naglo porasle, zatim je postao popularan šverc, te je bujala inflacija. Pavelić je u Rimu ni mjesec dana nakon osnutka države; morao potpisati da Hrvatska pristaje na talijansku okupaciju Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Dalmatinske zagore i Hercegovine, te da Dalmacija pripada Italiji. Istovremeno je započelo izbacivanje Židova i Srba iz njihovih stanova, odvođenje u logore i politički teror nad Hrvatima koji se nisu slagali s ustaškim režimom (Hutinec i Goldstein, 2013:70).

Mnogi su se Zagrepčani pridružili partizanima, koji su praktički stezali obroč oko grada 1944., kad je saveznička avijacija nekoliko puta bombardirala Zagreb. Pri samom kraju rata ustaška se Vlada skupa sa svojom vojskom povukla iz Zagreba, a Jugoslavenska armija ušla je u grad bez borbe 8. svibnja 1945. i uspostavila novu vlast (Hutinec i Goldstein, 2013:70).

3.1. Travanjski rat i stvaranje NDH

Novo razdoblje Zagreba započelo je događajima koji se odvijali u Beogradu, kad je 25. ožujka 1941. jugoslavenska Vlada pristupila Trojnom paktu. U Beogradu su izbili protesti protiv tog pridruživanja, a 27. ožujka Vlada je srušena. Tih dana u Zagrebu jedino su KP i SKOJ organizirali „leteće“ sastanke koji su se održavali uglavnom pred kinima, kad bi posjetioci izlazili nakon predstava. Govori su bili jednostavni i kratki; sastojali bi se od borbenih poruka koje su bile u skladu s tadašnjom politikom komunista. Ljudi međutim, nisu bili zainteresirani za te govore (Hutinec i Goldstein, 2013:71).

Rat je u Zagrebu započeo 6. travnja 1941. kad su sile Osovine napale Jugoslaviju. Četiri dana nakon toga Nijemci su ušli u Zagreb. Edmund Vesenmayer, opunomoćenik njemačkog Ministarstva vanjskih poslova, poveo je Slavka Kvaternika u prostorije Radio Zagreba da bi Kvaternik pročitao proglas o uspostavi NDH. 11. travnja ukinuto je Gradsko zastupstvo kao predstavničko tijelo, a mimo postojećih zakona, pravo da donosi sve odluke koje potpadaju pod nadležnost Gradskog zastupstva, dobio je načelnik grada Zagreba. Ubrzo je Ivan/Ivo Werner, mesar na Dolcu te prijatelj ustaškog doglavnika Mile Budaka, postao gradonačelnikom. U Gradskom poglavarstvu se nije raspravljalo o strateškim problemima, tako da je Werner bio bez utjecaja. Kad su se u sklopu NDH stvarala teritorijalna raspodjela na velike župe, Zagreb je bio izuzet iz područja Velike župe Prigorje i postao neposredno podređen vlasti NDH, kao glavni grad (Hutinec i Goldstein, 2013:71).

3.2. Nijemci i Talijani u gradu

Grad Zagreb je za vrijeme II sv. rata darovao Hitleru mnoge zgrade za korištenje vojnicima i njihovim obiteljima. Neke od tih zgrada bile su u Dežmanovom prolazu, ulicama Mesničkoj i Visokoj, tadašnje kino Edison-Palace, koje je danas kino Tuškanac. Njemačke vojnosigurnosne službe bile su smještene u vili na Tuškancu, gdje se nalazio i manji zatvor. Brojne njemačke zrakoplovne jedinice bile su smještene na aerodromima oko Zagreba, ponajprije onom na Borongaju. Za Talijane je glavno svratište bio Hotel Esplanade (Hutinec i Goldstein, 2013:72).

Prisutnost njemačke vojske promijenila je gradski ritam, imidž i život. U Zagrebu je bila organizirana jedna vrsta njemačke države u državi, tako da su Nijemci i Talijani po svom nahođenju izvodili policijske akcije, uhićenja, čak i suđenja. Visoka ulica bila je zabranjena zona, a za neke je njemačke vojnike dolazak u Zagreb bio pravi pljačkaški pohod, obzirom da su ih Zagrepčani često viđali kako pretrpavaju svoje kamione, napuštaju Zagreb, te odlaze za Njemačku. U gradu je također, djelovala i talijanska tajna policija OVRA, koja je imala pravo samostalnog uhićivanja, suđenja te deportacija u logore. Talijani su osjećali prezir prema ustaškoj strani Hrvata, te time dodatno otežali odnose između Italije i NDH (Hutinec i Goldstein, 2013:73).

Prostorije u Ulici Račkoga pripadale su talijanskoj Narodnoj fašističkoj stranci, te su u njima povremeno otvarane prigodne izložbe. *Casa Italiana* nalazila se u Bogovićevoj 7, gdje su također održavane neke manifestacije. Izgleda da su Talijani htjeli ostati u Hrvatskoj kako bi izbjegli ratovanje, što je tvrdio novinar Tias Mortigijja: „Brojni Talijanci razmiliše po Zagrebu pod različitim naslovima i ulogama, htjeli su pošto-poto ostati u Hrvatskoj radi dobrog im življenja, da ne moraju u vojsku, itd.“. (Hutinec i Goldstein, 2013: 74). Nakon svrgavanja Mussolinija, u Zagrebu je nekoliko mjeseci boravila i četa talijanskih crnokošuljaša, koji su u mimohodima po gradu pjevali fašističke pjesme i klicali Duceu (Hutinec i Goldstein, 2013:74).

3.3. Dječje carstvo

Mladen Širola je u Zagrebu 1935. osnovao Dječje carstvo, umjetničku školu za djecu. U školu je bilo upisano više od stotine djece, imali su veliki prostorije za vježbanje, te se radilo po odjelima za ples, balet, dramu, folklor i glazbu. Glumac i redatelj Tito Strozzi bio je režiser mnogih priredbi, a u nekima je i nastupao. Već 1941. ustaška je vlast Dječjem carstvu nametnula ime Umjetnička škola Ustaške mladeži, te znatno smanjila broj polaznika. Židovskoj je djeci bilo zabranjeno polaziti bilo koju javnu školu, a ubrzo su zajedno s roditeljima i nestajala u logorima ili bježala u sigurna područja (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:76).

Sonja Kastl bila je jedna od djece koja su polazila školu Dječje carstvo. Bila je dijete iz mješovitog braka (otac je bio pokrštenu Židov, a majka katolikinja iz Češke), no majka ju je svejedno ispisala iz škole. Živjeli su povučeno jer ustaška vlast nije bila dosljedna u poštediti mješovitih brakova od rasnih pogona. 1943. na vratima im se pojavio policajac u civilu s jednim uniformiranim ustašom, te su legitimirali njenog oca, Đuru Kastla. Kako je Đuro Kastl ranije pomogao policajcu u civilu, taj je odlučio prekriziti njegovo ime s popisa, te mu savjetovao da se skloni negdje kako ga ustaše ne bi pronašle. Slijedećeg dana su se sklonili kod Marije Radić, udovice Stjepana Radića. Te noći i sljedećih dana uhićena je velika većina preostalih zagrebačkih Židova, a 2. svibnja 1943. bili su otpremljeni u konc-logor Auschwitz (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:77).

U Zagrebu su prema kraju rata prestala uhićenja Židova iz mješovitih brakova, te je Sonja potkraj 1943. ponovno polazila Umjetničku školu obitelji Širola. Na žalost,

zbog bombardiranja Zagreba i sve bližim bitkama oko grada, umjetnička je škola zatvorena nekoliko mjeseci prije završetka rata. Gospođa Širola nastavila je voditi privatnu plesnu i baletnu školu. Sonja Kastl postala je zagrebačka primabalerina, a nakon toga i direktorica baleta HNK, te koreografkinja brojnih baletnih djela u Zagrebu, Sarajevu, Ljubljani, Veroni i drugdje (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:77).

3.4. Izgradnja sustava terora

Eugen Kvaternik je 15. travnja 1941., na dan kad je Pavelić stigao u Zagreb, izdao proglas da se svi „nepoćudni i nepoželjni elementi“ u roku od 6 sati moraju udaljiti iz Zagreba, jer će svatko takav na području Zagreba nakon navedenog roka biti strijeljan. Zakonska odredba za obranu naroda i države donesena je 17. svibnja, kako bi ustrojila čitav pravni sustav kojim se legalizirao teror i odredilo koje će državne institucije provoditi taj teror. Sustav terora organiziran je kako bi se vlast obračunala sa Židovima, komunistima, Srbima i svim drugim potencijalnim neprijateljima režima, tj. kako bi se navodno zaštitili čast i interes Hrvata. Postati sumnjivim nije bilo teško, bilo je dovoljno da se prstom pokaže na nekoga tko vam se možda ne sviđa, te bi mu se sudilo po hitnom postupku, a presuda je skoro pa uvijek bila smrtna. Ivan Vidnjević bio je predsjednik Pokretnog prijekog suda te je do kraja 1942. g. na smrt osudio čak 1.500 osoba (Hutinec i Goldstein, 2013:81).

Da se ustaška vlast u Zagrebu odlučila na najdrastičnije oblike političkog nasilja, pokazala je objava dana 10. srpnja o tome da je „4. srpnja izvučen mrtav i iznakažen iz jedne bare kraj Radničke ceste, redarstveni činovnik Ljudevit Tiljak“ (Hutinec i Goldstein, 2013: 82), te su „kao duhovni začetnici toga zločina (...) desetorica osuđena na smrt. Osuda nad njima izvršena je dne. 9. o. mj. strijeljanjem“ (Hutinec i Goldstein, 2013: 82). Tako je nakon samo dva napada ilegalaca u kolovozu i rujnu strijeljano je gotovo 250 Židova i komunista (Hutinec i Goldstein, 2013:82).

Vrlo se često provodilo i pretresanje svih kuća i stanova. Sredinom siječnja 1944. provedena je najveća racija, u kojoj je uhićeno između 3.600 i 8.000 ljudi. Većina uhićenih osoba bile su žene koje nisu imale prijavljeno mjesto boravka, a

uhićeni muškarci većinom su bili vojni bjegunci. Veći dio ih je pušten tijekom sljedećih nekoliko dana, a ostali su otpremljeni u logore Staru Gradišku ili Jasenovac, prisilno mobilizirani na Istočni front, poslani na rad ili otpremljeni u logore u Njemačkoj (Hutinec i Goldstein, 2013:82).

3.5. Odnos prema novoj vlasti

Mnogi su proglašenje nove države NDH smatrali pozitivnom stvari, da je Hrvatska na taj način postala samostalna i izbjegla ratnja stradanja koja su se događala diljem Europe. No, taj se optimizam koji je vladao narodom kad je NDH osnovana, brzo pretvorio u razočaranje. Najprije zato što je NDH zapravo bila svojevrsni talijansko-njemački protektorat, a zatim i zbog predaje priobalnih krajeva Italiji, za što je general Edmund Glaise von Horstenau prokomentirao „Nikad u životu nisam vidio da je jedan narod tako potresen i očajan, kao što su u tom trenutku bili Hrvati“ (Hutinec i Goldstein, 2013: 84).

Zagrepljani su tijekom rata na raznim plakatima mogli vidjeti tko je sve stradao u smaknućima, pa čak i kako se žrtve mučenja u otvorenom kamionu odvozi na strijeljanje na Dotršćinu. Gospodarski slom 1941. te prve vijesti o ustanku također su bili veliki razlozi razočaranja građana. Stanje u državi se pokazalo i kad su mladići izbjegavali mobilizaciju, 1942. pozivu za služenje nije se odazvalo čak 83,6 % pozvanih (Hutinec i Goldstein, 2013:85).

16. svibnja 1941. proglašen je policijski sat koji je određivao da je građanima zabranjeno zadržavanje na ulicama navečer u vremenu između 22 i 05. Obveza zamračivanja donesena je početkom srpnja, iako tada nije bilo opasnosti od zračnih napada. Za izlazak iz grada potrebne su bile posebne dozvole ustaškog redarstva, a već u srpnju 1941. bile su potrebne propusnice za slobodno kretanje unutar i izvan područja grada Zagreba. Kontrolne točke nalazile su se na svim izlazima iz grada (npr. zadnja stanica tramvaja na Črnomercu i Savski most). Vojnici su u gradu bili stalna opasnost. Opijali bi se po birtijama, te stupali u razne svađe u kojima bi često bilo smrtnih ishoda. U neke im je lokale bio zabranjen ulaz jer su se u njima nalazile žene koje su se bavile „nemoralom“ (Hutinec i Goldstein, 2013:85).

3.6. Antifašistički otpor

Na sjednici koju su u Zagrebu 8. travnja 1941. održali Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije i Centralni komitet KP Hrvatske, zaključeno je da se jugoslavenska vojska ne može oduprijeti neprijatelju, pa su planirali da se zagrebački radnici i ostali antifašistički raspoloženi građani naoružaju, te pruže otpor Nijemcima prilikom ulaska u grad. Nijemci su unatoč tome 10. travnja uspjeli ući u Zagreb, pa je odlučeno da Partija nastavlja svoju borbu, a svi komunisti koji su bili poznati policiji prešli su u ilegalu. Josip Broz Tito koji je bio na čelu KPJ, tijekom svibnja se preselio u Beograd, jer je u Zagrebu bio poznat mnogim policajcima, a u Beogradu ga gotovo nitko nije znao, pa mu je Beograd bila povoljnija lokacija za djelovanje. Najveća koncentracija članova KPJ nalazila se u Zagrebu, a najjače su organizacije bile među radnicima na željeznici i u ZET-u (Hutinec i Goldstein, 2013:86).

Kad je Njemačka napala SSSR 22. lipnja 1941. g., SSSR je pozvao sve komuniste diljem Europe da ih brane, pa su tako i hrvatski komunisti krenuli u borbu. Početkom srpnja zaredale su se diverzantske akcije komunističkih udarnih grupa u Zagrebu, Karlovcu, Splitu i drugim gradovima. Ilegalci su selektivno ubijali policijske agente koji su bili bivši članovi ili suradnici KP, te su poznavali mnoge članove Partije i principe ilegalnog rada. Komunisti su iz logora u Kerestincu u noći između 13. i 14. srpnja uspjeli pobjeći uz pomoć svojih ilegalnih partijskih rukovodioca u Zagrebu (Hutinec i Goldstein, 2013:86).

Prvi napad na Nijemce zbio se 12. rujna u Zagrebu, kad su omladinci na uglu Zvonimirove i Harambašićeve ulice bacili dvije bombe na autobus pun njemačkih vojnika. Tri dana kasnije najvažniju akciju poduzeli su zagrebački ilegalci, 15. rujna izvršena je velika diverzija na Glavnoj pošti u Jurišićevoj ulici pod vodstvom Vilima Galjera, pa su na više dana prekinute ili otežane međunarodne i međugradske telefonske veze. Akcije na zagrebačkim ulicama dovele su do sloma ilegalnog pokreta u gradu, te smanjile broj komunista sa 500 na stotinjak (Hutinec i Goldstein, 2013:87).

Ljeto 1941. bilo je kobno za mnoge Židove koji su bili deportirani te poslani u logore na Velebitu i Pagu. Do proljeća 1942. više od polovice zagrebačkih Židova bilo je odvedeno u logore, a mnogi ranije deportirani dotad su već bili mrtvi. Neznatan

broj Židova preživio je pod ustaškom vlašću, u Zagrebu ih je bilo oko 800, uglavnom iz mješovitih brakova, a preživjeli su većim dijelom zahvaljujući osobnim i obiteljskim vezama, zalaganjem Katoličke crkve, korupcijom ili pukom snalažljivošću. Broj ukupno stradalih Židova u Zagrebu računa se između 8.000 i 9.000 (Hutinec i Goldstein, 2013:91).

Za razliku od Židova, Srbi su život mogli spašavati prelaskom na katoličku vjeru. Masovna uhićenja Srba pokrenuta su 4. srpnja, kad ih je uhićeno 2.166, od kojih je 731 vraćeno u Srbiju, a ostali su poslani u logor Sisak-Caprag. U studenom 1941. ustaše su uhitile veći broj zagrebačkih intelektualaca, što se smatralo napadom na hrvatsku inteligenciju. U samom Zagrebu nije bilo prisutno mnogo Roma, jer su većinom živjeli u predgrađima. Prije rata popisano je bilo njih 409, a početkom 1942. većina ih je otpremljena u logor Jasenovac (Hutinec i Goldstein, 2013:94).

Unatoč silnim iseljavanjima iz grada, Zagreb tijekom II sv. rata nije patio od manjka broja stanovnika. Mnogi su dolazili u grad u potrazi za poslom, a kasnije, nakon što je ustanak već započeo, ljudi su dolazili u grad zbog nesigurnosti i gladi. Mnogo stanovništva bilo je iseljeno iz dijelova Hrvatske koji su tada pripali Talijanima, Nijemcima i Mađarima, a zbog većeg useljavanja u grad, vladala je velika potražnja za stanovima (Hutinec i Goldstein, 2013:95).

3.7. Oslobođenje

Partizani su počeli okruživati Zagreb u ljeto 1943., kad su počeli na području oko Zagreba stvarati siguran prostor za boravak. Otprilike u kolovozu 1943. oslobodili su područje pokraj Dugog Sela, te su u posavskim selima bile partizanske baze kojima su se slobodno kretali. Do kraja rujna partizani su praktički zauzeli cijelo područje Žumberka. Napadali su skladišta streljiva, željezničke postaje, minirali željezničke pruge, napali su aerodrom Pleso, a kasnije i aerodrom Kurilovec, gdje su neprijatelju nanijeli velike gubitke (Hutinec i Goldstein, 2013:107).

Ante Pavelić i njegovi ministri neprestano su ponavljali kako neće bježati iz zemlje, već će radije svi izginuti kao hrvatski borci. No, od ljeta 1944. g. smišljeno se

pripremala, planirala i organizirala evakuacija, a Pavelićeva obitelj je potkraj godine preselila u Austriju. Samozavaravanje o čvrstini države bilo je jako rašireno među ustaškim redovima, pa su 3. svibnja 1944. članice organizacije Ženska loza polagale ustašku prisegu pred Pavelićem, a on je u govoru tvrdio kako čvrsto vjeruje u sudbinu hrvatskog naroda i države. 6. svibnja je u glasilu *Hrvatski narod* objavljeno kako je već počelo povlačenje prema Sloveniji. Ustaške obitelji i drugi ljudi privrženi vlasti NDH pridružili su se vojnim kolonama, jer nisu htjeli dočekati novu vlast. U tom je periodu Zagreb ostao bez vlasti. Tzv. „crni“ ustaše kretali su prema Zagrebu te blokirali neke ulice, provaljivali u kuće i ubijali ljude koji nisu s ustašama otišli iz grada. Ubijeno je između 40 i 50 mladih ljudi (Hutinec i Goldstein, 2013:109).

8. svibnja 1945. u Zagreb su ušle prve jedinice Narodnooslobodilačke vojske, a aktivisti Narodnooslobodilačkog pokreta dočekali su ih u gradu, na uglu Držićeve i Varaždinske ulice. Pavelić je ovlastio Đuru Kumičića da preda vlast predstavnicima Jugoslavenske armije. Zagrebački X. korpus u grad je ušao 9. svibnja. Građani su ih dočekali s odobravanjem, prepoznavali ih, te ispitivali za svoje bliske i poznate ljude (Hutinec i Goldstein, 2013:111).

4. U FEDERATIVNOJ JUGOSLAVIJI

Jugoslavija je pripadala dijelu Europe koji je bio u sferi političkog utjecaja SSSR-a. Jugoslavenski komunisti većim dijelom II sv. rata uspješno su vodili antifašističku borbu, što im je omogućilo da poslije rata preuzmu vlast. Nova je država uspostavljena na principu federacije, kao skup šest federalnih republika – Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Makedonije. Vlast je trebala biti demokratska, no, u prvim poslijeratnim godinama bila je komunistička, po uzoru na staljinistički sistem u SSSR-u (Hutinec i Goldstein, 2013:120).

Nakon raskida savezništva sa SSSR-om, povremeno su proglašavane liberalizacije, demokratizacije i decentralizacije, koje su donosile stanovite plodove i poboljšanja u društvenom životu. Zemlja je doživjela ekonomski napredak, veliki napredak bio je vidljiv u zdravstvu, školstvu i socijalnoj sigurnosti. Zagreb je bio glavni grad Federalne Republike Hrvatske u Federativnoj Republici Jugoslaviji, što je potrajalo 45 godina. No, gradska je uprava pronašla više slobode za samostalno

planiranje i razvoj grada, tek na početku opće decentralizacije i liberalizacije u društvu. Ekspanzija grada počela je tijekom tri mandata gradonačelnika Većeslava Holjevca. Zagreb je u Jugoslaviji konstantno napredovao, grad se proširio, a broj stanovnika se udvostručio. Društveni je život u Zagrebu sve više bio pod pozitivnim utjecajem zapadnih zemalja, što ga je učinilo pravim europskim gradom (Hutinec i Goldstein, 2013:120).

4.1. Zagreb – glavni grad SR Hrvatske

II sv. rat je za Narodnooslobodilačku vojsku završio tek 15. svibnja 1945. Zagreb je 8. svibnja oslobođen od ustaške vladavine, a 9. svibnja je proglašena vijest o kapitulaciji nacističke Njemačke, te je taj dan postao Dan pobjede. Narodnooslobodilačka je vojska trebala zaustaviti sve neprijateljske snage koje su pokušavale pobjeći prema zapadu želeći izbjeći zarobljavanje, dok je u Zagrebu započinjala s organizacijom nove vlasti. Prvi sastanak u novoj Republici održan je već 11. svibnja 1945., a 16. svibnja dočekan je pjesnik Vladimir Nazor, predsjednik ZAVNOH-a, tadašnjeg vrhovnog političkog tijela u Hrvatskoj. 21. svibnja Josip Broz Tito došao je u Zagreb, te se obratio na Markovom trgu građanima okupljenima pred Banskim dvorima (Kampuš i Karaman, 1988:220).

Pri oslobođenju privremenu je upravu nad gradom imala Vojna komanda, čiji je zadatak bio osiguravati grad i građanstvo. Privremeni gradski Narodni odbor je odlukom Narodne vlade Federalne Hrvatske započeo radom 27. svibnja 1945. Zagrebčani su 11. studenoga 1945. izašli na birališta i glasovali za koaliciju stranaka, listu Narodne fronte, što je potvrdilo njihovu privrženost ciljevima narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Ustavotvorna skupština je 29. studenog donijela Deklaraciju o proglašenju države Federativne Narodne Republike Jugoslavije, a 18. siječnja 1947. g. hrvatski je Sabor proglasio prvi Ustav Narodne Republike Hrvatske (Kampuš i Karaman, 1988:221).

ZAVNOH je 20. rujna 1943. donio odluku o pripajanju matici Hrvatskoj gradova i otoka uz obalu Jadrana, koji su do tada bili pod talijanskom vlašću. Međunarodno priznanje takvog statusa bilo je sadržano u odredbama Mirovnog ugovora s Italijom 1947. Tijekom sljedećih 30-tak godina Zagreb je doživio dinamičan razvoj u svim

područjima stvaralaštva i života, te time izvršio svoju ulogu glavnog grada NR Hrvatske. U Zagrebu su održavani svi poslijeratni kongresi Komunističke partije Hrvatske, a od 2. do 7. studenog 1952. održan je kongres KPJ, na kojem je Komunistička partija preimenovana u Savez komunista Jugoslavije (Kampuš i Karaman, 1988:222).

4.2. Poslijeratna obnova i izgradnja socijalističke privrede

Odmah po ustanovljenju države Jugoslavije započela je izgradnja brojnih tvorničkih pogona, te komunalnih objekata. Prijelaz iz privatnog vlasništva ključnih objekata narodne ekonomije, pod upravu odgovarajućih državnih organa, vršen je u nekoliko etapa. Već je tijekom 1945. ostvareno podržavljenje krupnih poduzeća svih sektora privrede, a kasnije je to učinjeno i u industriji. Preuzeto je oko polovice poduzeća, no ta je polovica dosegala oko 75 % vrijednosti proizvodnih kapaciteta (Kampuš i Karaman, 1988:224).

Petogodišnjem planom za 1947.–1951. g. pristupilo se izgradnji planske ekonomije, gdje su osnovni ciljevi bili ojačati udio i značenje socijalističkog sektora u svim granama nacionalne ekonomije, ukloniti naslijeđenu privrednu zaostalost zemlje, te omogućiti podizanje životnog standarda radnika u Jugoslaviji. Pritisak autoritativnih snaga sa zapada, te ekonomska i politička izolacija prema istočnoj Europi neočekivano su otežali ispunjavanje tih zadataka. Planski su zadaci unatoč tome bili ispunjeni, a prijelaz od državno-centralističkog načina upravljanja privredom ubrzan je prema jedinstvenom jugoslavenskom samoupravnom socijalizmu (Kampuš i Karaman, 1988:224).

Pristup izboru radničkih savjeta u jednom dijelu privrednih poduzeća dogovorile su savezna Vlada i jugoslavenske sindikalne organizacije krajem 1949. Uvođenje radničkog samoupravljanja u Zagrebu započelo je izborom Radničkog savjeta u poduzeću „Rade Končar“ 27. siječnja 1950. Temelj borbi za ostvarivanje načela „Tvornice radnicima“ postavljen je 27. lipnja 1950., kad je donesen Zakon o radničkom upravljanju poduzećima. Promjene su izvršene i u teritorijanim društveno-političkim zajednicama, da bi se radnicima više približila cjelokupna uprava (Kampuš i Karaman, 1988:225).

Izgradnja komunalnog sustava počela je uvođenjem načela mjesne samouprave, te Zakonom o narodnim odborima 3. travnja 1952. Jačanje samoupravnih odnosa potaknuto je proglašenjem novog Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, tzv. „poveljom samoupravljanja“ 7. travnja 1963. Doslijedna izgradnja sustava samoupravnog socijalizma dovršena je ustavnim amandmanima 1971., te donošenjem novog Ustava SFRJ 21. veljače 1974. Samoupravni socijalizam funkcionirao je pomoću poslovnih pravnih subjekata - osnovnih organizacija udruženog rada (OOUR-a), te je primjenjivao delegatska načela u svim područjima društvenog života (Kampuš i Karaman, 1988:225).

U Zagrebu su u prvih desetak godina nakon rata otvorene brojne nove tvornice: Tvornica parnih kotlova, Jedinstvo (današnji Pogon), Jugokeramika, Rade Končar, Ghetaldus i druge. U industrijskoj privredi Zagreba 1955. evidentirano je bilo 126 tvorničkih pogona, s više od 57.000 radnika. Po strukturi to je bila većinom metalna industrija, elektroprivreda, kemijska, tekstilna te prehrambena industrija. Mnogi tvornički pogoni u Zagrebu prošireni su i modernizirani, te su otvorene nove tvornice poput Plive, Sljemena i slično, pa je do 1965. bilo 138 industrijskih poduzeća s više od 110.000 radnika (Kampuš i Karaman, 1988:226).

Elektro i kemijska industrija dobile su na značaju kad su 1969. zajedno dostigle 36,4 % vrijednosti ukupnog društvenog proizvoda zagrebačke tvorničke privrede. U to doba događao se i proces koncentracije industrijske privrede u glavnom gradu. Tijekom 1955. u Zagrebu je bilo zaposleno oko 120.000 radnika, dok ih je 1975. bilo čak 300.000. Tvornice Pliva, Nikola Tesla, Radio-industrija Zagreb, Rade Končar, Industrija nafte i neke druge u to su vrijeme bile svjetski poznata poduzeća. Među poznatim imenima nalazili su se i prehrambeni proizvodi tvornica Kraš, Sljeme, te Marijana Badela (Kampuš i Karaman, 1988:227).

4.3. Trgovinska i prometna uloga Zagreba

Trgovinsko poslovanje bilo je u to vrijeme u Zagrebu napredno; velikim dijelom zbog povoljnog smještaja potrebnog u posredničkoj ulozi razmjene materijalnih dobara među susjednim zemljama. U prvim poslijeratnim godinama nastojala je ojačati proizvodna snaga zagrebačke industrijske privrede, pa je bio ograničen razvoj

trgovinske aktivnosti, no kasnije je trgovina ipak dosegla vrlo važno mjesto. To dokazuje i činjenica da je 1969. trgovina u Zagrebu imala gotovo jednak udio kao čitav sektor industrijske proizvodnje (Kampuš i Karaman, 1988:227).

Porast razvoja zagrebačke trgovinske privrede obilježen je djelovanjem jugoslavenskog giganta među robnim kućama – Namom. Osim toga, uloga Zagreba u međunarodnom trgovačkom poslovnom svijetu najbolje se očitovala u aktivnostima Zagrebačkog velesajma koji je nastavio svoju stoljetnu tradiciju trgovačkih priredbi. Na Zagrebačkom velesajmu od početka 20. st. održavao se Zagrebački zbor, koji je obnovljen 1922. u Martićevoj ulici. Sajamski kompleks nastavio se širiti i na Savskoj cesti (današnji Studentski centar), a 1939. na Zagrebačkom je zboru sudjelovalo oko 600 domaćih i stranih izlagača. 1958. g. Velesajam je preseljen na desnu obalu Save, gdje je izgrađeno naselje izložbenih paviljona, ugostiteljskih objekata, poslovnih prostora, aleja i parkova. Na Velesajmu su se, osim Proljetnog i Jesenskog velesajma, održavale i brojne specijalizirane izložbe te slične priredbe (Kampuš i Karaman, 1988:228).

Prometna uloga Zagreba realizirana je najviše željezničkim i cestovnim pravcima koji su povezivali središnju Europu s balkanskim prostorom, te zemlje Podunavlja s obalama Jadrana i Sredozemljem. Pripajanjem Rijeke Hrvatskoj ona ponovno postaje „zagrebačka morska luka“, a razvoj trgovačkog prometa zahtijeva i izgradnju nove željezničke, te cestovne veze Rijeke i Zagreba. Dovršena je i tzv. Unska pruga, koja je dolinom rijeke Une vodila preko Siska i Bihaća do Knina, a kasnije je i Zadar spojen željezničkom vezom sa zaleđem. Na pruzi prema Beogradu, koja je ujedno bila i najprometnija, izgrađen je dvostruki kolosijek do Dugog Sela, a na pruzi do Novske automatizirana je željeznička signalizacija (Kampuš i Karaman, 1988:229).

Autoceste su povezale Zagreb s Beogradom, Ljubljanom, Karlovcem i Mariborom. Zagrebačka prometna „petlja“ izgrađena je na raskrižju Držićeve i Beogradske ceste (danas Ulice grada Vukovara), te služi većoj protočnosti međugradskog putničkog i teretnog automobilskeg prometa. Većem međunarodnom prometnom značenju pridonijela je i Zračna luka koja se tada zvala „Zagreb“, kasnije Pleso, a danas „Franjo Tuđman“. Veliki napredak zabilježen je u zračnom prometu. 1946. aerodrom je primio 60 aviona s 938 putnika, 1963. je s aerodroma uzletjelo

2.810 aviona s oko 70.000 putnika, a do 1970.–1971. g. promet aerodroma bio je uvećan za skoro pet puta (Kampuš i Karaman, 1988:230).

4.3.1. NA-MA (Narodni Magazin)

Narodni Magazin tj. trgovina Nama, osnovana je odmah nakon rata u lipnju 1945. u Beogradu. Upravu za Hrvatsku imala je u Zagrebu. Ubrzo je preuzimala robu koju su vlasnici trgovina morali „dobrovoljno“ predati novim vlastima, te robu iz više od 300 oduzetih trgovačkih radnji, zahvaljujući odredbi o nacionalizaciji Ministarstva trgovine i opskrbe NRH. Nama je nastala presudom Suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj; o zapljeni imovine nekadašnje robne kuće „Kastner i Grgić“, kad je objekt nacionaliziran zajedno s namještajem, što je omogućilo brzo otvaranje Narodnog Magazina (Hutinec i Goldstein, 2013:149).

Vrata Robne kuće u Ilici 4 otvorena su već 6. prosinca 1945., a istovremeno su otvarane i nove prodavaonice živežnih namirnica na Trgu Republike 6, parfumerija u Masarykovoju 18, trgovina boja i lakova u Ilici 40, itd. 1952. g. Nama je stekla status samostalnog poduzeća, a time i uvjete za postavljanje suvremene poslovne politike. Tijekom 1960-ih otvorene su robne kuće na Trešnjevačkom trgu, Kustošiji, Volovčici, Dubravi te u naselju Trnsko (Hutinec i Goldstein, 2013:149).

U veljači 1968. otvorena je trgovina Nama na Kvaternikovu trgu, koja je u ono vrijeme smatrana najmodernijom robnom kućom u zemlji. Ukupna površina bila joj je 13.521 m² i sastojala se od četiri etaže. To je bila i najveća investicija u povijesti Name, s vrijednošću od čak 2,5 milijarde dinara. U podrumu Name na Kvaternikovu trgu nalazio se supermarket s kafeterijom, a u prizemlju je bio informativni štand, turistički ured Generalturista, dvije javne telefonske govornice, krojačnica i popravak obuće. Poslovnica je imala čak 650 radnika i službenika, a prosjek njihove starosti nije prelazio 23 godine. Namu na Kvaternikovu trgu smatralo se toliko važnom da su je morali pokazati i predsjedniku Josipu Brozu Titu, pri njegovom posjetu Zagrebu. 1971. otvorena je Nama na Remizi, a 1977. na Srednjacima. Planirala se izgradnja još osam robnih kuća, ali se djelomično odustalo od tog plana, pa su otvorena još samo četiri objekta (Hutinec i Goldstein, 2013:149).

4.4. Prosvjetne i znanstvene ustanove

Zagreb je uz prometne veze i privredne kapacitete bio i važno središte kulturno-umjetničke, znanstvene i prosvjetne djelatnosti. 1945. imao je 35.000 učenika i studenata, a 1965. g. taj se broj povećao četiri puta. Tijekom 1975. u Zagrebu su radile 94 osnovne škole, sa više od 50.000 učenika, 80 raznovrsnih srednjih škola s oko 30.000 učenika, te 17 gimnazija s oko 10.000 učenika (Kampuš i Karaman, 1988:230).

Brojni novi fakulteti i drugi visokoškolski zavodi osnovani su na zagrebačkom Sveučilištu poput npr. Tehnološkog, Elektrotehničkog, Filozofskog i Strojarsko-brodograđevnog fakulteta. Osim dodijeljenih zgrada za te fakultete Sveučilišta, obrazovanju i usavršavanju služe i instituti poput Instituta „Ruđer Bošković“ i Brodarskog instituta. Na zagrebačkim fakultetima je 1975. bilo oko 40.000 studenata, koji su dolazili i iz ostalih krajeva Jugoslavije, te stranih zemalja, posebno nesvrstanih, iz Azije i Afrike. Organizacija Studentskog centra koja se nalazila na prostoru tadašnjeg Zagrebačkog velesajma na Savskoj cesti, brinula se za studentsku prehranu i opskrbu, te organizirala brojne priredbe društveno-kulturnog značaja u više dvorana (Kampuš i Karaman, 1988:230).

Napredovanju znanstvenih područja pridonijeli su brojni istraživački instituti (njih preko 200), u kojima je sveukupno radilo preko 2500 znanstvenika, ali i oko 40 galerija, arhiva, muzeja i biblioteka. Veliki je broj instituta djelovao u sklopu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU), na čijem su se čelu nalazili dr. Andrija Štampar (1947-1958.), pa dr. Grga Novak (1958.-1978.), a zatim dr. Jakov Sirotković (1978.-1991.) (Kampuš i Karaman, 1988:231).

Nakon raspada NDH u Zagrebu se povećao broj muzeja. Povijesni muzej Hrvatske (danas Hrvatski povijesni muzej) osnovan je 1940., razvio se iz nekadašnje zbirke kulturno-povijesnih predmeta, koji su se čuvali u Arheološkom muzeju. 1945. osnovan je Muzej revolucije naroda Hrvatske (danas također Hrvatski povijesni muzej, integriran s nekadašnjim Povijesnim muzejom Hrvatske 1991. g.), koji je prikupljao, čuvao i izlagao povijesna svjedočanstva hrvatske narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Postoje još muzeji poput Muzeja za umjetnost i obrt,

Etnografskog muzeja, Muzeja grada Zagreba, te kulturne ustanove poput Zvezdarnice, Botaničkog vrta i Zoološkog vrta (Kampuš i Karaman, 1988:231).

Galerija starih majstora utemeljena je zbirkom umjetnina koju je biskup J. J. Strossmayer poklonio Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, te se danas zove Strossmayerova galerija starih majstora. Moderna se galerija također nalazila u sastavu JAZU, prikupljala je i izlagala djela stranih i domaćih kipara ili slikara, koja su nastala od sredine 19. st. do danas (Kampuš i Karaman, 1988:232).

Središnja ustanova književnosti u SR Hrvatskoj bila je Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, utemeljena krajem 18. st. Čuva razne rukopisne zbirke istaknutih ličnosti hrvatskog društvenog i kulturnog života, prve tiskane knjige, ali i mnoge rijetke knjige domaćih i stranih izdanja. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu nije imala više dovoljno prostora za pohranu raznih djela koja su trebala tamo biti smještena, pa je podizanje nove zgrade za NSK, te uređenje njene stare zgrade za Arhiv Hrvatske bio zadatak među važnijim investicijskim pothvatima u kulturi Hrvatske (Kampuš i Karaman, 1988:233).

4.5. Kulturno-umjetnički život

Za vrijeme Jugoslavije u Zagrebu je djelovalo desetak kazališnih scena i nekoliko orkestralnih i baletnih sastava. Zgrada Hrvatskog narodnog kazališta obnovljena je tijekom 1967.-1968. g. 1969. slikar Krsto Hegedušić izradio je zastor za pozornicu s prizorima iz Gupčeve Seljačke bune, naziva „A. D. 1573.“. U Frankopanskoj ulici je 1954. osnovano Dramsko kazalište kao samostalna ustanova, danas kazalište Gavella. Zgrada kazališta Gavella obnovljena je 1972. Na Kaptolu je 1950. organizirana glumačka kuća „Komedijska“ (danas Zagrebačko kazalište Komedijska), u kojoj se izvodio bogati repertoar vedrih kazališnih djela, suvremenih domaćih i stranih mjuzikla, te opereta. Mnoge su zagrebačke kazališne kuće gostovale svojim priredbama izvan matičnih zgrada - u tvorničkim halama ili čišpo u drugim gradovima i mjestima Hrvatske i Jugoslavije (Kampuš i Karaman, 1988:233).

Članovi zagrebačkog folklornog ansambla „Lado“ te amaterska društva poput „Jože Vlahovića“ (danas Zagrebačkog folklornog ansambla) ili „Ivana Gorana Kovačića“ (danas SKUD Ivan Goran Kovačić), izvodili su narodne plesove i pjesme noseći narodne nošnje svih krajeva Hrvatske. 15. svibnja 1956., trideset godina

nakon što je proradila prva jugoslavenska radio-stanica u Zagrebu, započelo je razdoblje televizije, emitiranjem sa zagrebačkog odašiljača (Kampuš i Karaman, 1988:233).

Od 1961. u Zagrebu svake se druge godine održava glazbena manifestacija Muzički biennale, kad se susreću vodeći predstavnici suvremene glazbene scene u svijetu. Za muzičke je priredbe nakon nastanka Jugoslavije preuređena koncertna dvorana Istra, a poseban doprinos napretku glazbenog života dalo je dovršenje zgrade Koncertne dvorane „Vatroslav Lisinski“ krajem 1973. Održavane su i druge kulturno-umjetničke priredbe, poput „Smotre folklor“, „Sajma cvijeća“, „Zagrebačkih ljetnih večeri“ i slične. Jugoslavenska je filmska umjetnost postigla svjetsku slavu proizvodnjom crtanih filmova. Među stvarateljima istaknuo se redatelj Dušan Vukotić, koji je 1961. za svoj film „Surogat“ osvojio nagradu Američke filmske akademije, Oscar (Kampuš i Karaman, 1988:234).

Jugoslavensko je književno stvaralaštvo u Zagrebu imalo svoje brojne predstavnike, među kojima su izdavačko poduzeće „Školska knjiga“ i nakladnička kuća „Liber“, koje su dale na uvid čitateljima ponovljena izdanja mnogih vrijednih djela iz starije i novije hrvatske književnosti. Najistaknutiji je „Jugoslavenski leksikografski zavod“, JLZ (danas Leksikografski zavod Miroslav Krleža), koji je na inicijativu Krleže osnovan 1950. g., odlukom Savezne vlade. Zavod je objavio brojna enciklopedijska i srodna djela, a u više su svezaka izdane i Enciklopedija Jugoslavije, Opća enciklopedija, Pomorska, Medicinska i druge enciklopedije. Ukupna naklada brojnih izdanja JLZ-a dosegla je milijune primjeraka (Kampuš i Karaman, 1988:236).

4.5.1. HNK i druga kazališta

Slika br. 8: Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, preuzeto s <https://www.teatar.hr/163256/sezona-20142015-hnk-zagreb/>, 18. srpnja 2019.

Poslijeratni kazališni život u Zagrebu počeo je već prvih dana po završetku rata, nastupima partizanskog Kazališta narodnog oslobođenja Hrvatske, na velikoj i maloj sceni Hrvatskog narodnog kazališta. Tada su se na pozornice vratili mnogi poznati umjetnici poput Mladena Šermenta, Joze Laurenčića, Josipa Rutića, Mire Župan i drugih. Pojavila su se i nova lica na kazališnim daskama – Irena Kolesar, Pero Kvirgić i drugi. Oni su postali glumcima igrajući do tada na raznim partizanskim pozornicama. Partizansko Kazalište narodnog oslobođenja integrirano je s dramom Hrvatskog narodnog kazališta u srpnju 1945., pa su postavljene premijere poput *Matija Gubec* Mirka Bogovića, te *Narodni poslanik* Branislava Nušića. Dramski je repertoar do 1950. bio prilično ograničen forsiranjem ruskih autora i ideološkim socijalističkim kriterijima, no to nije sprečavalo HNK da u to vrijeme izvodi i Krležine drame iz ciklusa *Glembajevih* ili Shakespeareove *Otela* i *Kralja Leara* (Hutinec i Goldstein, 2013:164).

Dramski repertoar HNK-a početkom je liberalizacije 1950. g. osvježen novim temama i autorima, pa su izvedene drame Slavka Kolara, Pere Budaka i drugih. Vođeni autoritetom režisera Branka Gavelle brojni mlađi glumci otišli su iz drame HNK, te osnovali novo Zagrebačko dramsko kazalište 1953. u Frankopanskoj ulici

(današnje Gradsko dramsko kazalište Gavella). Prvih godina postojanja Zagrebačko dramsko kazalište isticalo se hrabrijim repertoarom i režijama Branka Gavella, Koste Spajića i Mladena Škiljana, te kasnije režiserima Georgijem Parom, Božidarom Violićem i Dinom Radojevićem (Hutinec i Goldstein, 2013:164).

HNK se izborio za svoju popularnost angažiranjem slovenskog redatelja Bojana Stupice i supruge Mire Stupice, poznate glumice. Umjetnički par je zagrebačku publiku oduševio svojom praiizvedbom *Glorije* Ranka Marinkovića. Bračni par Stupica obilježio je novi polet središnjeg zagrebačkog i hrvatskog teatra tih godina (Hutinec i Goldstein, 2013:164).

Opera i Balet u HNK nisu doživjeli raspad repertoara poput onoga Drame HNK, kada je kod njih došlo do manjeg političkog uplitanja tijekom 1945. g. Razvoju Opere i Baleta pridonijelo je što su vodstvo HNK preuzela dva muzičara – Ivo Tijardović i Milan Sachs koji je kao Židov uspio preživjeti rat u Zagrebu. Osam godina upravljanja Milana Sachsa bilo jedno od najboljih u povijesti zagrebačke Opere (Hutinec i Goldstein, 2013:165).

U poslijeratnom razdoblju u HNK se održavaju i stote izvedbe opera *Ljubav i zloba* Vatroslava Lisinskog, te *Ero s onoga svijeta* Jakova Gotovca, zatim 150. izvedba *Male Floramyje* Ive Tijardovića i praiizvedba opere *Mila Gojsalić* Jakova Gotovca, te *Ekvinocij* Ive Brkanovića. Bračni par Oskar Harmoš i Ana Roje vodili su balet HNK od 1941. do 1953. g. Neke od prvih poslijeratnih baletnih premijera u HNK-u bile su *Petruška* Stravinskog, *Ohridska legenda* Hristića, *Trnoružica* Čajkovskog i druge. Nakon 1953. bračni je par otišao u inozemstvo, a na njihovo je mjesto došla nova generacija hrvatskih baletnih umjetnika (Hutinec i Goldstein, 2013:165).

U Zagrebu se istovremeno s razvojem HNK otvorilo i nekoliko novih kazališta, poput Pionirskog (1948., koje od 1967. nosi naziv Zagrebačko kazalište mladih), zatim Zagrebačko kazalište lutaka (1948.), te Kerempuhovo vedro kazalište (1949.), a već od 1950. ono prerasta u kazalište Komediju). Studentsko kazalište, preteča kasnijih amaterskih muzičkih, folklornih i kazališnih družina počelo je djelovati 1946. (Hutinec i Goldstein, 2013:165).

5. NOVO LICE GRADA

Politički pritisak SSSR-a i njegovih saveznika prestao je nakon smrti Staljina, te dolaskom Nikite Hruščova u Beograd, na pomirbeni posjet Titu. Jugoslavija uspjela primiriti odnose s SSSR-om i održati dobre odnose sa SAD-om i Zapadom, a Tito se odlučio tijekom Hladnog rata za neutralnu politiku; iz koje je izrastao Pokret nesvrstanih zemalja (Hutinec i Goldstein, 2013:176).

Političko-ideološka liberalizacija u privrednom je životu nastavljena unutar okvira sistemskih ograničenja. Proširivana je autonomija privrednih poduzeća, a došlo je i do postepene decentralizacija državne uprave. Forsiranim jačanjem komunalnog sistema i samoupravljanja, nastojalo se demonstrirati da se komunizam kod nas razlikuje od onog sovjetske vlasti. Zagreb je i dalje bio jedan od predvodnika industrijalizacije u Jugoslaviji, a mogućnosti kulturnog i zabavnog života su povećavane – otvarani su noćni klubovi, djelovali su mali i veći jazz sastavi, te plesnjaci (Hutinec i Goldstein, 2013:176).

Tijekom 1950-ih g. socijalno stanje građana se popravljalo. Nestašice osnovnih životnih potrepština i hrane su prestale, a od 1955. počela je veća stambena izgradnja, pa je i potraga za stanovima time bila olakšana. Kao izraz povećanja životnog standarda, neophodan sastavni dio kućanstava postali su razni uređaji poput hladnjaka, strojeva za pranje rublja, a kasnije i televizora. Građani su tijekom 1950-tih putovali autobusima na kolektivne izlete u inozemstvo, no tek su u 1960-tim g. bili dovoljno slobodni da bi mogli individualno putovati izvan države. U Jugoslaviji se mogao prepoznati napredak u odnosu na komunistički Istok, ali i zaostatak za demokratskim Zapadom (Hutinec i Goldstein, 2013:176).

5.1. Novi Zagreb

Više desetljeća u Zagrebu bio je veliki problem manjak stambenog prostora. Već 1949. je počela izgradnja višekatnica na uglu Selske i ulice Baruna Filipovića, u bloku Martićeva – Vojnovićeva – Breščenskoga, u Zvonimirovoj ulici, na uglu Kranjčevićeve i Badalićeve, te u Poljanama južno od Vukovarske ulice. No, građani su i godinama nakon toga imali problema sa stanovima. Naime, sredinom 1950-ih u

Zagrebu je tek 42,2 % stanova imalo uveden vodovod, a 36,1 % ih je higijenski bilo loše – stan je imao jednu prostoriju (koja je bila podijeljena na sobu i kuhinju), a kupaonicu su dijelili s jednim ili više drugih stanova. Na području Trešnjevke je čak 25 % stanovništva živjelo bez kanalizacije, njih 34 % bez vodovoda, 21 % bez kuhinje, a čak 79 % bez kupaonice. Zbog intenzivnog doseljavanja, 1957. g. na jednog je stanovnika Trešnjevke otpadalo oko 8,8 m² stambenog prostora. Manjak stambenog prostora bio je izraženiji u centru grada nega na periferiji, što je značilo da je time život u centru bio nekvalitetniji (Hutinec i Goldstein, 2013:194).

Odlučujući preokret u stanogradnji bila je izgradnja naselja Novog Zagreba, tj. proširenje kvartova na gotovo nenastanjeni prostor južno od grada, preko Save. Blisku prošlost prostora Novog Zagreba otkriva etimologija imena novozagrebačkih naselja. Naime, sva su imena vezana uz blizinu rijeke ili uz seljački život. Tako je npr. Zapruđe - prostor „za (riječnim) sprudom“, Trnsko je prostor na kojem ima trnja, a Siget na mađarskom znači otok. Naselja preko sjevernog dijela Savskog gaja počelo se graditi 1957. Tih su se godina na prostoru Novog Zagreba dogodile veće promjene. Zna se da se 1957., neposredno nakon osnivanja općine Remetinec, 65 % stanovništva primarno bavilo poljoprivredom, no intenzivnim naseljavanjem i zapuštanjem poljoprivrede, do 1965. taj se postotak smanjio na 27 % (Hutinec i Goldstein, 2013:196).

Početak izgradnje Zagrebačkog velesajama je 1952., a 1957. g. potpuno je premješten sa Savske ceste, na drugu lokaciju u Novom Zagrebu. Time je ubrzano proširenje Zagreba južno od Save. Opseg same velesajmske priredbe bio je desetak puta veći od stare lokacije Velesajma. Hipodrom je 1952. preseljen sa Miramarske ceste južno od Save, a 1955., dok se iskopavao šljunak za izgradnju Zagrebačkog velesajma nastalo je jezero Bundek. Šljunak je iskopan i za potrebe izgradnje Mosta slobode, pa je 1959. napravljen projekt uređenja Bundeka, prema kojem je slijedećih godina dobio konačnu formu. Bundek je neko vrijeme bio kupališno odredište, no krajem 1970-tih g. uslijedila je zabrana kupanja zbog devastacije jezera (Hutinec i Goldstein, 2013:196).

Sredinom 1950-tih počela je izgradnja novog zagrebačkog aerodroma kod sela Pleso. 1959. g. dovršene su zgrada i putnička stajanka, a poduzeće Zrakoplovna luka Zagreb osnovano je dvije godine kasnije. 1962. bio je službeno

otvoren novi zagrebački Aerodrom. Promet je do 1974. narastao za prosječno 35 % više putnika, 25 % više aviona i 30 % više tereta. Tijekom 1974. aerodrom je bio zatvoren dva mjeseca zbog velike modernizacije (produljenja poletno-sletne staze, postavljanja nove opreme, rekonstrukcije i postavljanja novih radio-navigacijskih uređaja). Aerodrom je ostvarivao 23 % ukupnog jugoslavenskog zračnog prometa i po tome bio prvi u zemlji, čak i početkom 1980-tih g., kad je došlo do značajnog pada zračnog prometa (Hutinec i Goldstein, 2013:198).

Slabost svih novoizgrađenih naselja u Novom Zagrebu činio je okoliš zgrada koji je ostao dugo vremena neuređen. Zbog stihijskog su se širenja u gradovima zadovoljavali neki proizvodni i drugi ciljevi, a život čovjeka u njemu stavljen je u drugi plan. Naselja u Novom Zagrebu opisivana su kao spavaonice kojima nedostaje uslužnih sadržaja. Nije bila dovoljna čak ni izgradnja robnog centra u Zapruđu 1972. Specifičnost novozagrebačkih gradnji bili su neboderi koji su građeni u Sigetu još 1963., zatim u Zapruđu, pa u Sopotu, Travnom i Utrinama. 1974. g. u naselju Travno izgrađena je Mamutica, najveća zgrada u Hrvatskoj, sa 1.263 stana, 19 katova i čak oko 5.000 stanara. U Sigetu je kasnije izgrađena zgrada Super-Andrija, koja ima 14 katova i oko 4.000 stanara (Hutinec i Goldstein, 2013:199).

Školstvo na području Novog Zagreba organizirano je još dok su na tom prostoru bila samo raštrkana mala sela i zaseoci. Četverorazredne škole otvarane su u prvoj poslijeratnoj godini, 1947. izgrađena je nova škola u Mrakovom bregu, kod Kupinečkog Kraljevca, a nekoliko godina kasnije izgrađene su nove četverorazredne škole u Buzinu, Lipnici, Ježdovcu, Stupniku i Kupinečkom Kraljevcu. Većina škola ubrzo je prerasla u šestorazredne, pa sedmogodišnje, a kasnije i osmogodišnje škole. Prva moderna novozagrebačka osmogodišnja škola s dvoranom za tjelesni odgoj izgrađena je 1961. u Savskom Gaju. Od 1966. predviđene su dvorane za tjelesni odgoj za skoro sve školske zgrade. Manjak prostora i dalje je bio prisutan, pa je zato 1979. dograđena Osnovna škola u Utrinama, 1980. g. u Travnom, a 1984. u Dugavama. Za razvoj tjelesne kulture najbitnija je bila školska sportska dvorana „Krešo Rakić“ u Trnskom, koja je postala sjedište košarkaškog kluba Novi Zagreb (danas KK Zagreb). Iz sredstava Fonda za dječju zaštitu kupljen je objekt u Novom Vinodolskom, namijenjen organiziranom odmoru djece, pa je u tom ljetovalištu

boravilo oko 220-250 novozagrebačke školske djece tijekom ljetnjih praznika (Hutinec i Goldstein, 2013:201).

5.2. Društveni standard

Prosjek gradnje stambenih zgrada povećavao se nakon rata, tako se sredinom 1950-ih g. gradilo preko tisuću stanova godišnje, od 1958. oko 2.000, a samo tijekom 1960. g. izgrađeno je oko 3000 stanova. 1962. bila je najuspješnija godina, kad je izgrađeno čak 6.143 nova stana. Socijalni sastav novih gradskih četvrti bio je heterogeniji od onog u starijim zagrebačkim kvartovima, koji su bili izrazito homogeni. Za heterogenost je zaslužan veliki broj naseljenika pridošlih u kratkom razdoblju. Postojale su razlike u kvartovima, očitovale su se u školskoj spremi, prihodima i stručnim kvalifikacijama. Južna Dubrava bila je dio Zagreba u koji se dobar dio stanovništva uselio zbog jeftinijeg zemljišta, pa je krajem 1960-tih g. tamo živjelo 86 % obrtnika i radnika, a čak 25 % te radne snage bilo je bez ikakve školske spreme i kvalifikacija. Tijekom godina stanovništvo Južne Dubrave i Dubrave općenito, uzdizalo se na socijalnoj ljestvici. Doseljavali su novi stanovnici, pa je vremenom Dubrava prestala biti izrazito doseljenički kvart, a novi doseljenici su se već od 1970-ih naseljavali u četvrti koje su bile još dalje od centra (npr. naselja Kozari Bok, Sesvete i dr.) (Hutinec i Goldstein, 2013:211).

Tijekom 1970-ih i 1980-ih g. u Kozari Boku i Kozari Putevima useljavanje i izgradnja bili su najintenzivniji, pa su sve kuće bile izgrađene bez građevinskih dozvola. Unatoč izgrađenoj ambulanti, vrtiću i osnovnoj školi, društveni je standard u Kozari Boku bio vrlo nizak. Glavni odvodni kanal u Kozari Boku bio je potpuno otvoren i u njega su se slijevale otpadne vode iz industrijskih pogona na Žitnjaku, te iz samog naselja. Godinama se širio smrad iz kanala, neutraliziran je potpunim presvođenjem kanala koji je dovršen tek 2008. g. (Hutinec i Goldstein, 2013:212).

Omladinske radne akcije koje su za cilj imale izgraditi i urediti nasip uz Savu organizirane su u Zagrebu od 1960. Do 1968. g. u radovima na Savskom nasipu sudjelovalo je 15.000 mladića i djevojaka iz cijele Jugoslavije, te zemalja s gotovo svih kontinenata. Savski nasip produžen je za 7.727 metara, a dovršeno je i 6.400 m šetnice. Na livadama na desnoj strani Save izgrađene su niske drvene zgrade, ceste

i igrališta za sve sudionike radne akcije ORA Sava. Omladinsko je naselje bilo udaljeno 14 km od gradilišta, pa su na posao prebacivani ZET-ovim autobusima. U naselju su bili organizirani tečajevi za kino-amatere, modelare, vozače, a postojale su i biblioteka, diskoteka, sportski tereni, te navečer organizirani zabavni programi (Hutinec i Goldstein, 2013:212).

Nebodere se počelo graditi i u centru Zagreba. 1958. dovršen je deseterokatni neboder (Drvoder), koji se nalazio na uglu Martićeve i Smičiklasove ulice. Slijedeće, 1959. otvoren je Neboder (Zagrebački neboder) na Trgu Republike (danas Trg bana Josipa Jelačića), te je ubrzo postao simbol grada, jer je nekoliko godina bio najviša zagrebačka građevina, naime broji 16 katova. U zgradi se nalazila kavana Neboder Bernarda Bernardija, uz koju je bila terasa – vidikovac. Na žalost, uz tu se terasu vežu neugodna sjećanja, jer su se s nje godinama na pločnik Trga bana Josipa Jelačića bacale samoubojice. Kako bi se zaustavilo samoubilačke pohode, terasa-vidikovac zatvorena je čeličnim šipkama (Hutinec i Goldstein, 2013:213).

Nakon 1953. državna je politika bila izvanblokovski nezavisna, što je većina Zagrepčana odobravalala, ali su nedvojbeno imali i osobne simpatije prema Zapadu, što se može vidjeti prema reakciji zagrebačke javnosti kad je ubijen američki predsjednik John Kennedy 1963. Cijeli je Zagreb pohrlio prema javnim televizorima, ljudi su se okupljali u stanovima zbog nedostatka više televizora, pa su dogovarali kako bi Zagreb trebao na adekvatan način izraziti saučešće i poštovanje prema djelu Kennedyja. O atentatu se mnogo pisalo u zagrebačkom tisku, obzirom na interes javnosti. Vrhunac događanja bila je inicijativa da se neka ulica ili trg prozovu po J. F. Kennedyju, a obrazloženje je bilo kako cijene Kennedyjeve postupke za očuvanje mira u svijetu. Inicijativa je prihvaćena simboličnom gestom, 1963. je Ulica socijalističke revolucije (danas Zvonimirova) bila produžena od Harambašićeve do Borongaja, okretište tramvaja pomaknuto za skoro kilometar prema istoku, a pred novo podignutom zgradom Ekonomskog fakulteta dotadašnji prazan prostor odlukom Gradske skupštine, nazvan je po J. F. Kennedyju (Hutinec i Goldstein, 2013:217).

5.3. Zagrebačka škola crtanog filma

Studio crtanog filma Zagreb osnovan je 1956., a već je 1958. g. na filmskom festivalu u Cannesu nastupio s izborom od sedam filmova, te su time utvrdili Zagreb jednim od važnih središta animiranog filma u svijetu. Postojalo je više autora koji su u svojim razmišljanjima o animaciji išli dalje od Walta Disneyja, tražili nove puteve, no autori iz Zagreb filma bili su prvi koji su kolektivno nastupili s novim izgledom animacije. Svaka od tih animacija bila je rezultat zasebne autorske ličnosti s izraženim autorskim rukopisom, no zajednička strast i radost u traženju novih tematskih područja i izražajnih formi u crtanom filmu, činila ih je kolektivom. Nova vrsta animacije odbacivala je perspektivu i sadržavala groteskne plošne likove, koji su često bili ukomponirani s geometrijskim elementima. U studiju je bilo zaposlenih 110 crtača, animatora, redatelja, ton-majstora, snimatelja te montažera zvuka i slike, koji su surađivali s više kompozitora, glazbenih umjetnika i autora scenarija (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:230).

U to doba Zagreb je obnovljenom tradicijom nastojao slijediti europski način života, pa su održavana mnoga gostovanja kazališnih družina, orkestara, izložbi iz raznih zemalja, ali i gostovanja zagrebačkih ansambala i umjetnika po cijelom svijetu. Intenzivirano je objavljivanje prijevoda knjiga iz novije svjetske publicistike i književnosti, a neki od naših najistaknutijih autora počeli su dobivati izdanja i na stranim jezicima. Zagrebački je crtani film u razdoblju između 1958.–1962. g. bio prvi i do danas ostao najznačajniji umjetnički fenomen Hrvatske prepoznat u svijetu (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:230).

Redatelj Fadil Hadžić je 1951. sa suradnicima proizveo prvi domaći crtani film *Veliki miting*, koji je obišao sve kino dvorane u Jugoslaviji. Iz te suradnje nastalo je poduzeće Duga film, koje je proizvelo pet crtanih filmova, zatim Interpublic (poduzeće za ekonomski propagandu), nakon toga Zora film, s crtanim filmovima za nastavu i inicijativna grupa crtača (Nikola Kostelac, Pavao Štalter, Dušan Vukotić i drugi), koja je u aranžmanima za razna poduzeća izradila 13 reklamnih crtanih filmova, u trajanju od pola do jedne minute. Većina je autora radila pod utjecajem Walta Disneyja, no neki su tražili nove izražajne oblike, iako su bili sputavani ovisnošću o komercijalnim i drugim naručiteljima. Brojni su autori i njihovi suradnici zato već u svibnju 1956.

prešli u tek otvoreni Studio za crtani film Zagreb filma (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:230).

Već prva grupa autora u Studiju crtanog filma krenula je od pretpostavke da animacija nije samo za priče o djeci i životinjama, već da i odraslima može ponuditi pogled na svijet oko nas. Animacija se tada razvila u neslućenim smjerovima, što je bilo prepoznato i nagrađivano po cijelom svijetu. Prvo priznanje je bila prva nagrada na Venecijanskom filmskom festivalu 1958. g., koju je dobio Vatroslav Mimica za svoj film *Samac*. Međunarodna filmska struka i kritika nudila je puno više pohvala od domaće kritike i kulturne javnosti. Sintagma „Zagrebačka škola crtanog filma“ nastala je u inozemstvu, pokrenuli su je francuski filmolozi Georges Sadoul i André Martin, kad su 1958. u svojim tekstovima uveli naziv *École de Zagreb*. Domaća je kulturna javnost tek primanjem američke filmske nagrade Oscar otkrila da je „Zagrebačka škola“ svjetski fenomen. No, nakon rada umjetničkog rukovoditelja Marijana Matkovića i direktora Jurice Peruzovića, nije bilo više dovoljno sposobnih menadžera da održe i razviju stvoreni potencijal. Neki od najboljih autora razišli su se po svijetu, a političke i ekonomske krize imale su nepovoljni utjecaj na razvitak Zagrebačke škole. 1970. pokrenut je Zagrebački festival animiranog filma, no nivo iz 1960-ih g. nije nikad više bio dosegnut (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:231).

5.4. Poplava 1964. godine

Velike oborine te nezadovoljavajuća kvaliteta odvodnih kanala i nasipa uz neregulirana korita rijeka Sutle, Krke i Krapine dovela su do katastrofalne poplave u Zagrebu listopada 1964. Stvorio se brzi val koji je istovremeno bio snažan i trenutačan, pa je u poplavi 17 osoba izgubilo život. Poplavljena su bila naselja Trnje, Peščenica i Trešnjevka. Najteže su pogođena najsiromašnija, radnička naselja, a ukupno je bilo poplavljeno oko 6.100 hektara gradskog područja. Stvoreno je „vodeno more“ koje je bilo dugačko 14 kilometara, a široko do 4 km. 30.000 hektara zemlje u široj okolici grada (oko Zaprešića, Velike Gorice, Samobora, Dugog Sela i Sesveta) također je bilo poplavljeno (Hutinec i Goldstein, 2013:237).

Voda se zaustavila tek kod nasipa željezničke pruge u visini Glavnog kolodvora. Obzirom da je do izljeva došlo tijekom noći, voda je uspjela ući u podrumne, prizemne i suterenske stanove, bez ikakvog upozorenja. To je ujedno bio glavni razlog za 17 smrtno stradalih osoba i 65 ozlijeđenih. Od oko 180.000 stanovnika koji su tada stanovali na poplavljenom području, njih 40.000 prisiljeno je bilo napustiti svoje domove. Poplavljeno je bilo 15.000 stambenih i 3.297 gospodarskih zgrada (Hutinec i Goldstein, 2013:237).

U Zagrebu je otprilike svaki treći stan bio poplavljen, a njih 10.000 bilo je u potpunosti uništeno. Uništeno je i 65 % materijala građevinske operative, opreme i industrijskog građevnog materijala. Most kod Jankomira i Jakuševca bio je znatno oštećen, a oštećena ili uništena je i 81 trafostanica. Preko 10.000 osoba sudjelovalo je u obrani od poplave. Život je u gradu stao na nekoliko dana – mnogi su čamcem išli na posao, a škole nisu radile (Hutinec i Goldstein, 2013:237).

Brojne prihvatne stanice bile su organizirane po domovima, školama i dječjim centrima, a ljudi koji nisu htjeli ostaviti svoju imovinu, ostajali su u kućama i sklanjali se na višim katovima, tavanima ili krovovima. Mobilizirani su čamci kojima su spašavali stradale osobe. Pripadnici vojske JNA (njih 3.188) sudjelovalo je u akciji obrane sa 142 čamca, 203 vozila, 4 helikoptera i remorkerom, te su tako uspjeli spasiti oko 3.000 građana. Liječničke ekipe su od 25. do 29. listopada 1964. imale oko 5.000 intervencija. Komisije za procjenu štete slijedećih mjeseci obilazile su grad i stavljale crvene križeve na kuće koje je trebalo srušiti, a njihovi vlasnici trebali dobiti besplatne zamjenske stanove. No, neki od njih ostali su u barakama koji im je bio privremeni smještaj, sve do 2009. g. 1965. je započela gradnja kanala i nasipa, što je Zagreb praktički posve zaštitilo od poplave (Hutinec i Goldstein, 2013:238).

6. IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA

Slom Hrvatskog proljeća 1971.–1972. g. doveo je do nezadovoljstva većine slojeva hrvatskog naroda. Druge jugoslavenske republike imale su slične probleme, pa se pretpostavlja da je to bio odlučujući korak prema raspadu Jugoslavije. Jugoslavija je bila jednopartijska država, u kojoj se u jednom centru dolazilo do političkih odluka bez slobodnih rasprava među njenim narodima; kojima bi se moglo uspostaviti razumijevanje, te su se počele pojavljivati interesne razlike koje su dovele do neizbježnog odvajanja nacionalnih republika (Hutinec i Goldstein, 2013:244).

Građani Zagreba su unatoč političkim napetostima nastojali nastaviti normalnim tokom svoje živote. Dovršena je i otvorena Dvorana „Vatroslav Lisinski“, izgrađen Most mladosti, građani su žičarom odlazili na Sljeme, te gradili vikendice u okolici Zagreba. Iako se počela javljati oskudica, mladi su i dalje punili disko-klubove koji su otvarani na svakom koraku. Zbog štednje benzina osobne automobile vozili su povremeno sistemom „par-nepar“ – jedan dan samo oni s neparnim registarskim brojem, drugi dan samo oni s parnim (Hutinec i Goldstein, 2013:244).

Mnogi su Zagrepčani radili u inozemstvu, zarađivali devize, te tako novčano pomagali svojim obiteljima. Zagreb je uspostavio bliske odnose s 15 gradova iz Europe i svijeta pomoću krilatice „Gradovi-prijatelji“, te su mnogi svjetski državnici posjetili Zagreb (među kojima kraljica Elizabeta II, Richard Nixon i drugi). Zagrebački se Velesajam održao kao jedna od najznačajnijih svjetskih priredbi za trgovačke i poslovno-informativne veze Istoka i Zapada (Hutinec i Goldstein, 2013:244).

Na sportskoj Univerzijadi održanoj u srpnju 1987. sudjelovalo je 3.915 studenata sportaša iz 122 države. Za potrebe Univerzijade uređeni su sportski kompleksi na Šalati, Savi i na Jarunu, a izgrađene su i dvorane za košarku, odbojku, rukomet i gimnastiku. (Hutinec i Goldstein, 2013:244)

Politička gibanja koja su dovela do višestranačja u Hrvatskoj započela su potkraj 1980-ih g. u Zagrebu. Prve inicijalne grupe osnovane su 1989. To su bile Ujedinjena demokratska inicijativa, Hrvatska demokratska zajednica i Hrvatski socijalno-liberalni savez, koji su pokrenuli osnivanje cijelog niza takvih grupa (Hutinec i Goldstein, 2013:244).

6.1. U fokusu političkih zbivanja

Aleksandar Ranković više je od 20 godina vodio sve policijske i tajne službe u Jugoslaviji, a 1963. bio je i potpredsjednik Republike. Smijenjen je 1966. g. na plenumu CK SKJ. Smatralo se da je taj čin pokrenuo demokratizaciju u cijeloj državi, a u Zagrebu su se mnogi nadali većoj autonomiji Hrvatske. Liberalizaciju je najbolje prikazivala gotovo potpuna sloboda putovanja iz zemlje i u zemlju. Broj prelazaka granice naglo se povećao nakon što je Ranković smijenjen. U Zagrebu je 1964. izdano 47.479 putovnica, a već 1966. i 1967. g. taj se broj povećao za 323 % i izdano je 397.163 putovnica (Hutinec i Goldstein, 2013:245).

Dokument *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* objavljen je u tjedniku *Telegram* 1967., tražila se ravnopravna uporaba hrvatskog, srpskog, slovenskog i makedonskog jezika u saveznim ustanovama i primjena hrvatskog književnog jezika u Hrvatskoj. Zapravo se radilo o tekstu koji je upozoravao na nacionalnu neravnopravnost. Objava *Deklaracije* bila je tek početak nastanka i razvoja Hrvatskog proljeća. U Hrvatskoj je krajem 1960-ih g. vlast postupno preuzelo reformistički i nacionalno orijentirano rukovodstvo, koje je zastupalo donošenje ustavnih amandmana radi veće autonomije Socijalističke Republike Hrvatske unutar Jugoslavije. Svojim su nastupima brzo stekli popularnost u Hrvatskoj, te sve više pristaša unutar samog Saveza komunista Hrvatske (Hutinec i Goldstein, 2013:246).

U promicanju ideja iz kojih je izrastalo Hrvatsko proljeće bila je vrlo važna uloga časopisa i novina. Prvi broj *Hrvatskog književnog lista* objavljen je u travnju 1968., a istovremeno je društvo Matica hrvatska pokrenula dvomjesečnik *Kritika*, koji je ubrzo postao glavni pronositelj hrvatskih demokratskih i nacionalnih kretanja. *Hrvatski tjednik* pojavio se kasnije, u travnju 1971., te je bio najpoznatije glasilo Hrvatskog proljeća s više od 100.000 tiskanih primjeraka (Hutinec i Goldstein, 2013:247).

Najveći skup održan tijekom Hrvatskog proljeća bio je 7. svibnja 1971., povodom 30. obljetnice ustanka u Hrvatskoj i 26. godišnjice oslobođenja Zagreba, kad je 200.000 Zagrepčana prisustvovalo „narodnom mitingu“ na Trgu Republike u Zagrebu (danas Trg bana Josipa Jelačića). U to su vrijeme studenti bili politički

najborbenija društvena skupina u Zagrebu, pa i cijeloj Hrvatskoj. Studentski zbor koji je održan 29. listopada 1971. radikalizirao je stanje u državi. Na njemu je Hrvoje Šošić predložio prijem Hrvatske u OUN, a podržao ga je Dražen Budiša, voditelj Saveza studenata u Zagrebu. Zvonimir Čičak, student prorektor Zagrebačkog sveučilišta napadao je Sabor SRH tvrdeći da je nesposoban, pa se ukupno stvarao dojam kao da je osamostaljivanje Hrvatske jako lako ostvariti, u što su mnogi počeli i vjerovati (Hutinec i Goldstein, 2013:249).

Studenti su organizirali štrajk postavivši radikalne političke zahtjeve, no bez isticanja potpunog osamostaljenja Hrvatske, jer je to bilo kažnjivo. U štrajk je bila uključena većina zagrebačkih studenata i studenti nekih fakulteta izvan Zagreba. Štrajk je situaciju u Hrvatskoj, ali i Jugoslaviji učinio još napetijom. Nakon što se nitko od studenata u drugim sredinama nije odlučio na štrajk, studentsko ga je vodstvo odlučilo prekinuti kako bi izbjegli još veće probleme. Josip Broz Tito je studentski štrajk osudio kao kontrarevolucionarnu akciju, a izdanja Matice hrvatske, *Vjesnika* i drugih označena su kao glasila koja daju protuustavne izjave. Gradski je komitet SKH Zagreba dao podršku hrvatskom vodstvu, što je dovelo do raspleta. 6. prosinca je 67 starih komunista poslalo pismo podrške Titu, zahtijevali su smjenjivanje odgovornih zbog antisocijalističkih tendencija. Tito je na sastanku Izvršnog biroa CK SKJ dva dana kasnije zatražio ostavku Savke Dabčević-Kučar i Pere Pirker. Studenti su potom za vrijeme održavanja sjednice CK SKH 12. prosinca iz prostora studentskih domova iskazivali podršku voditeljima reformističkog i nacionalističkog vodstva. Na toj su sjednici svi vođe Hrvatskog proljeća dali ostavku, a Milka Planinc postala je predsjednicom SKH. Istog dana studenti su odlučili izaći na Trg Republike i Trg maršala Tita, kako bi izrazili nezadovoljstvo smjenom voditelja Hrvatskog proljeća. U sljedećih nekoliko dana uhićeno je 866 studenata, a njih 475 bilo je prekršajno kažnjeno (Hutinec i Goldstein, 2013:249).

Početakom 1972. uhićeno je gotovo 200 osoba, a njih 138 zadržano je u pritvoru. Urednicima *Hrvatskog tjednika*, radnicima Matice hrvatske i studentskim vođama priređeni su sudski procesi, na kojima je većina osuđena na dvije do četiri godine zatvora. Aktivni sudionici političkih kretanja Hrvatskog proljeća bili su smjenjivani ili premješteni na niža radna mjesta, a neki isključeni iz SKH. Tito je osjetio da je Zagrebom zavladao politička apatija, pa je odlučio boraviti u Zagrebu i

okolici u travnju 1972. g. Brojni građani su ga pozdravljali, no taj je doček u mnogim poduzećima bio organiziran. Izrazio je divljenje postignutim napretkom u izgradnji Zagreba i time je želio ta postignuća predstaviti jednakima onim beogradskima. Boravio je na onim mjestima gdje se pretpostavljalo da će ga ljudi srdačnije dočekati. Titovi su posjeti Zagrebu i Hrvatskoj tijekom 1970-ih g. bili sve rjeđi (Hutinec i Goldstein, 2013:251).

6.2. Veze sa svijetom

Strani državnici su tijekom prvih poslijeratnih godina obično posjećivali Beograd i Brijune, a posjeti Zagrebu bili su relativno rijetki. Stanje se promijenilo krajem 1950-tih g., kad se Jugoslavija angažirala u snaženju bivših kolonija i osnivanju pokreta nesvrstanih. Zagrepčani su u dolascima državnika sudjelovali na način da bi radnici izlazili s posla, a učenici iz škola kako bi ih dočekali i ispratili mašući koloni vozila duž ulica kojima su prolazili (Hutinec i Goldstein, 2013:252).

Među najznačajnijim ličnostima koje su posjetile Zagreb su britanska kraljica Elizabeta II, sa sinom Philipom i kćeri Annom, zatim predsjednik SAD-a Richard Nixon i sovjetski vođa Nikita Sergejevič Hruščov, koji je u Zagreb došao dva puta. Neki drugi državnici koji su posjetili Zagreb bili su alžirski predsjednik Ben Bela, afganistanski kralj Muhammad Zair, čehoslovački predsjednik Antonín Novotný i drugi (Hutinec i Goldstein, 2013:253).

Zagreb je bliže veze s drugim gradovima uspostavio pod geslom „Gradovi-prijatelji“ početkom 1959. g. Tako je prvo formalno uspostavljeno prijateljstvo bilo s Birminghamom te godine, zatim s Bolognom 1963. i Mainzom 1967. U slijedećih 12 godina Zagreb je Ugovor o stalnim prijateljskim vezama potpisao sa Lenjingradom (danas Sankt Peterburg), Kyotom, Tromsøom, Krakovom, Lisabonom, Šangajem i Pittsburghom. Odnosi s Bolognom bili su najintenzivniji, pa je novoizgrađeni sjeverozapadni ulaz u grad sredinom 1960-tih g. imenovan Alejom Bologne. Prijateljstva su sklopljena 1994. i s Bečom te Budimpeštom, a zatim s Ljubljanom i Sarajevom (Hutinec i Goldstein, 2013:253).

Tradicionalni susreti Zagrepčana i Beograđana u okviru manifestacije Karavane prijateljstva, redovito su održavani u organizaciji turističkih saveza Beograda i Zagreba. Ngujen Hu Tou, predsjednik privremene revolucionarne Vlade Južnog Vijetnama posjetio je Zagreb 1973. godine, kad je tijekom sastanka u znak prijateljstva s vijetnamskim narodom održao govor radnicima poduzeća „Rade Končar“ (Hutinec i Goldstein, 2013:254).

Administrativne promjene iz 1970-ih g. išle su u prilog gradu Zagrebu, jer su prema Ustavu SR Hrvatske iz 1974. postojale općine koje su se udruživale u zajednice općina. Tako je, sukladno društvenom dogovoru, zagrebačko područje složeno od zagrebačkih Gradskih zajednica općina: Centar, Maksimir, Dubrava, Črnomerec, Novi Zagreb, Sesvete, Peščenica, Trešnjevka, Velika Gorica, Susjedgrad, Trnje, Zaprešić, Dugo Selo, Jastrebarsko, Klanjec, Donja Stubica, Ivanić-Grad, Samobor, Kutina, Vrbovec, Krapina, Zelina, Zabok i Zlatar Bistrica. Svaka općina je radi umrežanja unutar svoje skupštine imala tri vijeća: Vijeće mjesnih zajednica, Vijeće udruženog rada i Društveno-političko vijeće, a izvršni organ bilo je Izvršno vijeće. 1986. ta je Zajednica sužena na Gradsku zajednicu općina Zagreb, čime su zagorske općine bile izdvojene i priključene u Zajednicu općina Hrvatskog zagorja (Hutinec i Goldstein, 2013:255).

6.3. Usporedni privredni rast

Doba usporavanja općeg privrednog rasta i najave nekih kriznih razdoblja nastupilo je tijekom 1950-ih i 1960-ih g. Jedan od razloga bilo je i smjenjivanje Rankovića 1966. što je gotovo svim građanima SR Hrvatske i Zagreba omogućilo odlazak i zapošljavanje u inozemstvu. Najvažniji uspjeh izgradnje bio je 1973. dovršena Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“, te 1976. g. dovršena najviša poslovna zgrada u Zagrebu na križanju Savske ceste i Ulice grada Vukovara, popularno zvana Zagrepčanka. Izgradnjom tih i drugih zgrada mnoga su poduzeća, kao i javne i državne službe, počela preseljavati na nekadašnju periferiju grada, što je dovelo do situacije da sve više ljudi živi u centru, a radi izvan njega, pa su se stvarale gužve u prometu zbog dvosmjernih putovanja svakog dana (Hutinec i Goldstein, 2013:255).

Hotel Intercontinental (danas Hotel Westin) prvi je zagrebački hotel dio nekog svjetskog hotelskog lanca, izgrađen 1975. g. Nalazi se na uglu Ulice Izidora Kršnjavog i Savske ceste. Ima 17 katova, a u podrumu hotela je izgrađena i garaža koja je bila jedna od većih u gradu, sa 150 parkirnih mjesta. 1982. izgrađen je Hotel Dubrovnik 2, nadogradnja hotelu u Gajevoj ulici. Time je kapacitet Hotela Dubrovnik povećan na 280 soba (Hutinec i Goldstein, 2013:255).

Vojna bolnica je 1988. g. bila premještena s bivšeg sjemeništa na Šalati, u novoizgrađeni prostor u Dubravi. Već 1990. ta je bolnica postala civilnom i time dobila značaj jedne od vodećih zdravstvenih ustanova u Hrvatskoj. Klinička bolnica Dubrava je uz Klinike za tumore u Ilici, jedina bolnica u Zagrebu koja je izgrađena nakon 1945. Ostale su bolnice u međuvremenu bile rekonstruirane te im je proširen kapacitet (Hutinec i Goldstein, 2013:256).

Ključni objekti za prolaz kroz grad prema Ljubljani, Karlovcu, Beogradu i Mariboru bili su Most mladosti (otvoren 1973.) i petlja na križanju Beogradske (danas Ulica grada Vukovara) i Držićeve koja je puštena u promet 1975. Prva faza izgradnje obilaznice počela je gradnjom prometnih čvorova Jankomir i Lučko. Zagrebačka je obilaznica završena 1980. izgradnjom mostova kod Zaprešića i Ivanje Reke, čime je cestovni tranzitni promet premješten iz središnjeg dijela grada (Hutinec i Goldstein, 2013:256).

Kako se Novi Zagreb građevinski razvijao, potrebna je bila ekonomičnija vrsta prijevoza, pa je tramvajska pruga dobila okretište u Zapruđu 1978., a zatim i u Sopotu, čime je istočni dio Novog Zagreba bio tramvajski povezan s centrom. Savska je cesta povezana Kajzericom i Savskim gajem Jadranskim mostom, koji je izgrađen 1981., a izgradnjom rotora u Novom Zagrebu riješen je izlaz iz grada prema obilaznici i autocesti prema Karlovcu. Novi je Zagreb u potpunosti povezan s centrom kad je tramvajska pruga izgrađena preko Jadranskog mosta 1985. Tramvajsko spremište u Dubravi dovršeno je 1980. (Hutinec i Goldstein, 2013:257).

Zagrepčani su 1971. g. masovno odlazili raditi u inozemstvo. Otišlo ih je čak 40.000. Bilo je to razdoblje krize i razaranja obitelji. Majke su ostavljale svoju novorođenčad u vlakovima na Glavnom kolodvoru ili u kućnim vežama, a očevi koji su otišli u inozemstvo raditi, prestali su se javljati svojim obiteljima. Unatoč tome što

se gradilo mnogo stanova, mnogi si nisu mogli priuštiti stan, zbog lošeg financijskog stanja, pa je grad početkom 1970-ih g. osnovao Fond solidarnosti, s namjerom da se izgradi 11.000 stanova za građane slabijeg imovinskog statusa (Hutinec i Goldstein, 2013:259).

Broj telefona u Zagrebu udvostručio se nakon II sv. rata, što je značilo da se telefon polako pretvarao iz poslovnog pomagala u svakodnevno sredstvo komunikacije. Tijekom općeg napretka dolazilo je do raznih nelogičnosti, kao što je broj automobila tijekom 1970-ih g. bio dvostruko veći od broja instaliranih telefona ili činjenica da su u Sesvetama dugo godina telefon imale samo državne službe, a da su tek krajem 1970-ih g. telefone počele dobivati i privatne osobe (Hutinec i Goldstein, 2013:259).

6.4. Izgradnja vjerskih objekata

Tijekom prvih godina uspostavljanja socijalističke vlasti izgradnja crkvi bila je zabranjena, jer su komunisti smatrali da je religija „opijum za narod“. Poboljšanje odnosa između Crkve i države došlo je liberalizacijom 1960-tih g., što je otvorilo mogućnost izgradnje vjerskih objekata. Vlasti, iako nezadovoljne idejom o izgradnji crkvi u Zagrebu, nisu smjele javno sprječavati njihovu izgradnju, pa su to radile na neizravan način – odugovlačenjem izdavanja građevinskih dozvola. Zahtjeve bi uglavno odbijali uz obrazloženja da je tražena lokacija predviđena za izgradnju nekog drugog objekta ili da ne postoje urbanistički planovi izgradnje (Hutinec i Goldstein, 2013:260).

Prva nova izgrađena crkva u Zagrebu bila je crkva Sv. Ane u Rudešu, otvorena 1967. g. Kapele u Kozari Boku, Savskom Gaju, Retkovcu, Španskom i Volovčici također su izgrađene u tom razdoblju. Nadbiskup Franjo Šeper inzistirao je na gradnji novih crkvi, tvrdeći kako se broj vjernika u Zagrebu udvostručio, a broj crkvi ostao isti. Kako Crkva u Hrvatskoj nije imala dovoljno novca za izgradnju novih crkvi, Šeper je otvorio Fond Pape Ivana XXIII za podizanje novih župa, tamo gdje je to bilo potrebno. Tražio je također odobrenje za gradnju novih crkvi po cijelom gradu. Župa sv. Pavla u Retkovcu, kuća za osnovane župe u Španskom i Kozari Boku te gradnja crkve u Rudešu omogućene su prikupljenim sredstvima Fonda. U Sigetu je

od 1970.-1975. g. građena velika crkva koja je mogla primiti oko tisuću vjernika. Dovršena je i blagoslovljena 1982. (Hutinec i Goldstein, 2013:260).

1968. g. u Zagrebu je objavljen prvi cjeloviti prijevod *Biblije* na hrvatski jezik. U prevođenju *Biblije* sudjelovalo je 20-tak hrvatskih prevodilaca, književnika, teologa i bibličara, jezičnih stručnjaka, crkvenih ljudi i laika. Glavni su urednici bili teolog Bonaventura Duda i pjesnik Jure Kaštelan, a nakladnik Novinsko-izdavačko poduzeće Stvarnost. Izdavač Kršćanska sadašnjost, njihov Centar za koncilska istraživanja, dokumentaciju i informacije preuzeo je daljnja izdanja. U narednih 25 godina Kršćanska je sadašnjost objavila oko 1.300 naslova iz temeljne teologije, katoličke publicistike, esejistike i liturgije, čime je javnost upoznala sa suvremenom katoličkom misli (Hutinec i Goldstein, 2013:262).

Džamija, prva samostojeća islamska bogomolja u Hrvatskoj izgrađena je 1987. u Borovju. Uz nju su otvorene i medresa (islamska srednja vjerska škola), Islamski kulturni centar, polivalentna dvorana i knjižnica (Hutinec i Goldstein, 2013:262).

6.5. Univerzijada

Slika br. 8: Logo Univerzijade, preuzeto s: <https://narod.hr/kultura/8-srpnja-1987-pocela-univerzijada-opsesija-koja-isla-do-zabrane-uporabe-slova>, 18. srpnja 2019.

Univerzijada, svjetske studentske igre, organizirane su u Zagrebu 1987. U vrijeme priprema za Univerzijadu u Zagrebu učinjeni su veliki pomaci u izgradnji grada. Poduzetnički zanos često se vezao za organizaciju sportskih događaja, iako su ti pomaci bili potrebni i bez Univerzijade. Radovi na uređenju Jaruna i okolice započeli su već 1961., a ubrzalo ih je osnivanje Odbora za izgradnju Sportsko-rekreacijskog centra Jarun 1968. Jarunski je kompleks intenzivnije uređivan polovicom 1980-tih g., odnosno, kad se doznalo da je Zagreb dobio organizaciju Univerzijade. Uređenje je dovršeno 1987. g. i od tada je Jarun uz mjesto mnogih sportskih natjecanja postalo i omiljeno šetalište, kupalište i omiljena točka za zabavu mladih (Hutinec i Goldstein, 2013:266).

Preuređenje Jelačićeva trga bila je najvažnija promjena prije Univerzijade. Promet automobilima uklonjen je s Trga, a do Univerzijade je Trg postao prava pješačka zona. Obnovljen je izvor Manduševac te su obnovljene fasade zgrada oko Trga. Tom rekonstrukcijom promet je posve izbačen iz strogog centra grada i

stvorena je pješačka zona od Trga Republike (Jelačićevog trga) do Preradovićevega trga, a u slijedećim se godinama ta pješačka zona postepeno još i širila (Hutinec i Goldstein, 2013:266).

Slika br. 9: Sportski park Mladost, preuzeto s: <http://www.sportskiobjekti.hr/default.aspx?id=143>, 20. srpnja 2019.

Objekti sportskog kompleksa Mladost s atletskim stadionom, obnovljenim teniskim terenima i prvim zatvorenim olimpijskim bazenom, izgrađeni su na Savi za potrebe Univerzijade. Između Savske ceste, Končareve (danas Tratinska) i Šarengradske ulice izgrađena je košarkaška dvorana (danas Dvorana „Dražen Petrović“). Uz nju je podignut i poslovni neboder, Cibonin toranj, koji je znatno snizio troškove cijelog projekta, a postao je i jedan od simbola toga dijela Zagreba. Uz to povećani su kapaciteti i poboljšan standard stanovanja u postojećim paviljonima studentskih domova Cvjetno naselje i „Stjepan Radić“, zbog smještaja velikog broja sportaša. U Držićevoj je otvoren Autobusni kolodvor (Hutinec i Goldstein, 2013:267).

Univerzijada je trajala od 8. do 19. srpnja 1987., natjecali su se predstavnici 122 zemlje. Natjecanja su održana i u Čakovcu, Jastrebarskom, Varaždinu, Bjelovaru, Karlovcu, Zelini, Petrinji, Kumrovcu i Sisku. Na dan otvaranja Univerzijade Zagrepčani su se uputili prema Maksimiru ili se okupljali oko svojih televizora da bi gledali spektakl koji je trajao tri sata. Vrhunac veličanstvenog programa otvaranja bio

je trenutak kad je Dražen Petrović upalio plamen Univerzijade (Hutinec i Goldstein, 2013:267).

6.6. Posljednje desetljeće Federacije

Josip Broz Tito umro je 4. svibnja 1980 u Ljubljani. U Zagrebu je s velikom ceremonijom na Glavnom kolodvoru dočekan vlak s lijesom, koji je bio izložen na otvorenom prostoru ispred Kolodvora. Na putu do Beograda gdje je pokopan, u Hrvatskoj je velik broj stanovnika okolnih naselja uz trasu pruge posljednji put ispraćao Titov Plavi vlak (Hutinec i Goldstein, 2013:278).

Tijekom 1980-tih g. vlast u Hrvatskoj kao jedan od glavnih zadataka zadala si je borbu protiv nacionalizma, čime su bili rigidniji od komunisti koji su bili na vlasti u Srbiji, te pogotovo od vlasti u Sloveniji. Franjo Tuđman i Vlado Gotovac 1981. g. bili su osuđeni na tri godine zatvora zbog intervjua stranim medijima. Najpoznatiji obračun s piscima i knjigama dogodio se u ožujku 1984. kad je CK SKH izradio Bijelu knjigu za informiranje i propagandu, tekst - *O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te u javnim istupima jednog broja stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke*. Tim je tekstom, citiranjem njihovih djela, oko 200 kulturnih radnika u Jugoslaviji prikazano u negativnom političkom kontekstu. Objavom teksta iz Zagreba poslana je nepopustljiva staljinistička poruka. Nasljednici Tita nisu više bili sposobni kontrolirati ili utjecati na događaje u državi (Hutinec i Goldstein, 2013:278).

Unatoč podizanju standarda urbanog života i trendovima demokratizacije, u Zagrebu su 1980-te bile godine ekonomske depresije. Životni je standard stagnirao, a zbog nedostatka deviznih novčanih sredstava, nije bio moguć uvoz nafte u dostatnim količinama, pa se već 1980. osjećao nedostatak naftnih derivata i električne energije. Nestašice namirnica koje su se uvozile, navele su Zagrepčane na odlaske u kupovinu u inozemstvo, najviše u Trst ili u Austriju i Mađarsku. Građani su za automobile i motocikle dobivali bonove za gorivo, pa se na benzinskim pumpama zbog navala kupaca znalo čekati satima. U Zagrebu je održan prvi veći štrajk koji je trajao četiri dana, oko 600 tekstilnih radnika tražilo je 80 % veće osobne prihode, a zatim još 20 % povećanja (Hutinec i Goldstein, 2013:278).

Kad je Ante Marković 1989. došao na položaj predsjednika Vlade Jugoslavije, probuđena je nova nada među građanima. Marković je bio dugogodišnji direktor poduzeća „Rade Končar“ i kraće vrijeme predsjednik Vlade Republike Hrvatske. Dolaskom na mjesto jugoslavenskog premijera najavio je ambiciozan plan monetarnih i ekonomskih reformi. Pokrenuo je neka poduzeća prema transformaciji i zaustavio inflaciju, no doživio je sabotazu iz Srbije, od strane Slobodana Miloševića i srpske Vlade. Naime, Milošević je uputio nekoliko srpskih banaka 1991. da izvrše koordinirani udar na monetarni sustav, čime je u jednom danu iz Narodne banke Jugoslavije iznuđeno 1.4 milijarde dolara, što je dovelo do ekonomskog raspada Jugoslavije (Hutinec i Goldstein, 2013:280).

6.7. Prvi slobodni izbori i višestranačje

Višestranačje u Hrvatskoj počelo je u Zagrebu, obzirom da su sve hrvatske stranke (osim regionalnih) bile osnovane, te imale svoje sjedište u Zagrebu. U veljači 1989. osnovano je Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI) u dvorani VII Filozofskog fakulteta, zatim je u svibnju osnovana Hrvatska socijalo-liberalna stranka (HSL) u dvorani Radničkog sveučilišta „Moša Pijade“ i potom je u lipnju osnovana Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) u restoranu Borac na Jarunu. Kako se u Statutu dotadašnje najmasovnije društveno-političke organizacije - Socijalističkog saveza (SSRN), nalazila klauzula po kojoj je bilo moguće da najmanje deset potpisnika organizira inicijativnu grupu za razne društvene djelatnosti, pokretači višestranačja imali su legalnu mogućnost osnivanja svojih grupa i saveza. SKH nije punih 11 mjeseci mogao donijeti jasan stav prema formiranju tih grupa, što je 1989. dovelo do višestranačja u SR Hrvatskoj (Hutinec i Goldstein, 2013:280).

Ujedinjena jugoslavenska inicijativa zagovarala je punu demokraciju u Jugoslaviji, smatrajući da će to dovesti do boljih međunacionalnih odnosa i usklađivanja. Slobodu i prava čovjeka te socijalnu demokraciju i pravdu zagovarao je HSL, a HDZ je imao nacionalni hrvatski program, prema kojem se izdvajanje Hrvatske iz Jugoslavije podrazumijevalo kao krajnji cilj. Na početku višestranačja u Zagrebu nije se još znalo što će građanima biti važnije - demokracija ili nacija, no to se promijenilo nakon ratobornog govora Slobodana Miloševića na Kosovu polju 28.

lipnja 1989. Početkom jeseni 1989. g. i u Hrvatskoj se osjetila potreba za radikalnim separatističkim, nacionalističkim rješenjem koje bi osiguralo budućnost Hrvatske (Hutinec i Goldstein, 2013:280).

Jedan od najvažnijih događaja u razvoju višestranačja u Zagrebu bila je akcija HSLS-a za ponovnim postavljanjem spomenika banu Josipu Jelačiću na središnji trg 7. listopada 1989. Razliku HSLS-a i HDZ-a jasno su pokazali tekstovi koje su tim povodom objavile te prve nekomunističke hrvatske stranke. Tekst HDZ-a bio je: „Sudbina spomenika nesretnom banu u socijalističkoj Hrvatskoj postala je simbol zatiranja hrvatskih nacionalnih osjećaja, simbol politike bezdušne mržnje prema vlastitom narodu, njegovoj povijesti, kulturi, baštini ...“ (Hutinec i Goldstein, 2013: 281), a tekst HSLS-a glasio je: „Mi, potpisani građani, smatramo potrebnim da se na Trgu Republike, na mjestu na kojem se nalazio, ponovno postavi spomenik Josipu Jelačiću“ (Hutinec i Goldstein, 2013: 281). Peticija je bila najočitiji pokazatelj stajališta građana prije samih izbora 1990. (Hutinec i Goldstein, 2013:281).

Jedanaesti kongres SKH održan je 11. prosinca 1989. Odlučivalo se o političkom statusu Hrvatske. Nakon rasprave, s malom je razlikom, odlučena politička sloboda za Hrvatsku. Nakon tri dana zasjedanja od 11. do 13. prosinca, Kongres je izabrao novo rukovodstvo, na čelu s Ivicom Račanom. Republička je vlast početkom 1990. g. zakonom odobrila postojanje svih hrvatskih političkih stranaka, koje su dotad održale osnivačke skupštine. Sabor je u veljači 1990. usvojio ustavne promjene i izglasao izborne zakone, pa su prvi slobodni višestranački izbori u Hrvatskoj održani 22. travnja 1990., a drugi izborni krug 6. svibnja (Hutinec i Goldstein, 2013:282).

7. METROPOLA SAMOSTALNE HRVATSKE

Komunistički režimi počeli su se raspadati 1989. g. u cijeloj Europi. Počelo je u Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj, Rumunjskoj, pa DR Njemačkoj, nastavljeno raspadom SSSR-a i uspostavljanjem nezavisnih baltičkih država, država oko Kavkaza i Kaspijskog jezera, te uspostavom neovisne Ukrajine, Moldavije i Bjelorusije. Demokracija je tako kao društveni sistem uspostavljena u cijeloj Europi (Hutinec i Goldstein, 2013:286).

Kao u istočnoj Europi, tako se i u Jugoslaviji raspadalo komunističko vodstvo, sve nesposobnije upravljati zemljom. Početkom 1989. došlo je do višestranačja u Zagrebu, osnivanjem ogranaka UJDI, HSLS i HDZ-a, a komunistička vlast nije se mogla suprotstaviti tim demokratskim inicijativama, zbog oslabljene i razjedinjene vlasti, do koje su dovele svađe unutar savezne vlade Jugoslavije, te kolebanja u jugoistočnoj i istočnoj Europi. U travnju i svibnju 1990., na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj pobijedio je HDZ, pod vodstvom Franje Tuđmana. Oni su uspješno organizirali i vodili obranu državne samostalnosti u ratu koji je pokrenula Miloševićeva agresivna vlast u Srbiji. Zagreb je pomoću svojih institucija i građana dao doprinos rješenju ratnih zbivanja, te postao glavnim gradom Republike Hrvatske (Hutinec i Goldstein, 2013:286).

Već nakon Domovinskog rata, 1996. najočitiiji problemi demokracije pokazali su se u Zagrebu, kad predsjednik Franjo Tuđman nije htio potvrditi zagrebačkog gradonačelnika, četiri puta uzastopce izabranog na legalnim demokratskim izborima, jer nijedan od izabranih gradonačelnika nije bio član stranke HDZ. Poslijeratni privredni oporavak Zagreba, ali i cijele Hrvatske bio je usporen zbog korupcije i započeo je tek početkom 21. st. Taj je napredak ponovno bio usporen kad je svjetska ekonomska kriza 2009. počela utjecati i na Hrvatsku (Hutinec i Goldstein, 2013:286).

7.1. Nastup nove vlasti

Na prvim višestranačkim izborima pobjedu je odnijela HDZ, te je dobila 140 od 162 odbornička mjesta u Skupštini Grada Zagreba. Predaja vlasti održana je 30. svibnja 1990., a predsjednikom tadašnje Socijalističke Republike Hrvatske postao je

dr. Franjo Tuđman. Glumac Boris Buzančić postao je predsjednikom Skupštine Grada Zagreba, a ekonomist Mladen Vedriš predsjednikom Izvršnog vijeća. U znak proslave pobjede, HDZ je na Jarunu organizirao glazbeni spektakl s vatrometom, u Dubravi se pekao vol, a po cijelom gradu priredile slavodobitne priredbe s prikazima događaja na teme iz hrvatske kulture, povijesti i običaja (Hutinec i Goldstein, 2013:287).

Kako Boris Buzančić nije imao nikakvo upravljačko niti iskustvo u administraciji, 1993. g. vratio se glumačkoj profesiji. Mladen Vedriš je početkom 1990. bio kandidat HDS-a, ali je već nakon prvog izbornog kruga prešao u HDZ. Gradsku vlast napustio je 1993. i postao potpredsjednik Vlade RH, zatim je bio predsjednik Hrvatske gospodarske komore, privatni savjetnik, a danas je profesor na Pravnom fakultetu u Zagrebu (Hutinec i Goldstein, 2013:288).

Prvi poslovi nove vlasti uključivali su i imenovanje ljudi na rukovodeća mjesta u glavnim medijima, sigurnosnim službama i najvećim poduzećima. Tako su od dana uspostave vlade HDZ-a, na glavnim rukovodećim mjestima raznih poduzeća poput medijskih kuća *Vjesnika*, *Večernjeg lista*, *Hrvatske radiotelevizije*, te INA-e; osvanuli članovi HDZ-a. Smjenjivanja dotadašnjih rukovodilaca i visoko pozicioniranih djelatnika opravdavana su različitim razlozima, poput onoga da su tvrdi komunisti, a neki su bili smjenjivani samo zato što je nekom pripadniku HDZ-a trebao unosan položaj. Na taj je način upropašteno mnogo ustanova i poduzeća (Hutinec i Goldstein, 2013:288).

25. srpnja 1990. izglasani su amandmani na postojeći Ustav iz 1974. kojim su prijašnji naziv države Socijalistička Republika Hrvatska, promijenili u Republika Hrvatska, definirali nove državne simbole (grb i zastavu), uveli funkciju predsjednika Republike, s ovlastima namještenima za dr. Franju Tuđmana, a Srbi u Hrvatskoj, koji su do tada bili ravnopravan narod, svedeni na status nacionalne manjine, što je dovelo do toga da su se Srbi u Hrvatskoj osjećali ugroženima, pa je istog dana osnovano Srpsko nacionalno vijeće, koje nije priznalo ustavne promjene u Hrvatskoj i usvojilo je svoju - Deklaraciju o suverenosti i autonomiji Srba u Hrvatskoj. „Balvan-revolucija“ uzrokovana Deklaracijom počela je 17. kolovoza 1990. Ceste i pruge u sjevernoj Dalmaciji gdje je živjelo više Srba, na području Obrovca, Benkovca i Knina blokirane su balvanima i barikadama. Izdvojeno se područje ubrzo proširilo na veće

dijelove Like, Banije i Korduna, te na manje dijelove istočne i zapadne Slavonije. 21. prosinca 1990. uspostavljena je Srpska autonomna oblast (SAO Srpska Krajina), s ciljem izdvajanja iz Republike Hrvatske, te povezivanja sa Srbima iz Bosne i Hercegovine i kasnijim pripojenjem Srbiji (Hutinec i Goldstein, 2013:288).

U Zagrebu je 1990. vraćen spomenik banu Josipu Jelačiću na središnji gradski trg, koji je ujedno preimenovan u Trg bana Josipa Jelačića. Po cijelom Zagrebu mijenjalo se imena ulicama, koje su prethodno bile imenovane po značajnim socijalistima, komunistima, Srbima ili gradovima u Srbiji. Tako je Ulica Moše Pijade preimenovana u Ulicu Medveščak, Lenjinov trg dobio je ime Trg kralja Petra Krešimira IV, Ulica socijalističke revolucije je sada Zvonimirova ulica, itd. Preimenovanje Trga žrtava fašizma koji je 1990. postao Trgom hrvatskih velikana, dovelo je do najustrajnijeg otpora građansko-liberalnih krugova nekoj odluci HDZ-ove vlasti. Na Trgu su održavani godišnji prosvjedi od 9. svibnja 1991. (Dan pobjede), pod nazivom - Vratite ime Trgu. Na regularno prijavljenom skupu Odbora akcije za povratak imena Trgu žrtava fašizma 1999. g. dogodio se i fizički obračun, kad su došli protivnici te akcije te započeli tučnjavu. Trgu je vraćen naziv Trg žrtava fašizma početkom 2000. g. kad je (socijalistička) opozicija preuzela vlast na državnoj i gradskoj razini (Hutinec i Goldstein, 2013:289).

7.2. Na putu prema ratu

Napetosti u državi počele su rasti pred rat, tijekom 1990., a neki njihovi ključni elementi dogodili su se u Zagrebu. Slobodan Milošević je 28. lipnja 1989. u Kosovu, na Gazimestanu otvoreno najavio rat, proširivanje „balvan-revolucije“. Na skupu pored Petrove gore, na kojem je sudjelovalo 50.000 ljudi klicalo se „Ovo je Srbija“, što je pokrenulo veliki otpor u Hrvatskoj. Simbol tog otpora dogodio se 13. svibnja 1990. na prvenstvenoj nogometnoj utakmici Dinama i Crvene zvezde iz Beograda, kad su navijači Crvene zvezde počeli na južnoj tribini maksimirskog stadiona tući malobrojne Dinamove navijače i uništavati stolice. Policija je intervenirala tek kad su Dinamovi navijači sa sjevernih tribina krenuli preko terena braniti svoje kolege navijače na južnoj tribini, te je nogometaš Zvonimir Boban napao policajca koji je tukao jednog Dinamovog navijača (Hutinec i Goldstein, 2013:290).

Tijekom 1990. g. počela su tajna naoružavanja hrvatskih i srpskih vlasti. Sprski su Krajišnici dobili oružje od jedinica (savezne vojske) JNA, a od rujna 1990. počelo se u Hrvatskoj formirati oružane skupine dragovoljaca, predvođene članovima lokalnih organizacija HDZ-a. Broj dragovoljaca se povećavao iz mjeseca u mjesec, pa su na proljeće oformljene prve dvije brigade, koje su činile začetak Zbora narodne garde. Na stadionu u Kranjčevićevoj ulici u Zagrebu organizirana je smotra jedinica Zbora narodne garde u svibnju 1991. Smotra je prikazala da se stvara hrvatska vojska. S druge je strane izazvala i napetosti jer se Jugoslavenskoj narodnoj armiji predstavila sila protiv koje će se boriti. Kulminacija sukoba nije izravno dohvatila Zagreb sve do 19. kolovoza 1991., kad je u 5 ujutro eksplodirala bomba u zgradi Židovske općine, a pet minuta kasnije još jedna bomba eksplodirala na Mirogoju, pokraj zajedničke grobnice židovskim žrtvama. Počinitelj kao ni njegovi motivi nisu nikada sa sigurnošću bili utvrđeni. Židovska je općina primila izraze solidarnosti mnogih židovskih i nežidovskih krugova Hrvatske, te inozemstva. Zgrada Židovske općine obnovljena je i ponovno otvorena rujna 1992. (Hutinec i Goldstein, 2013:290).

7.3. Domovinski rat

11. rujna 1991. predsjednik Predsjedništva SFRJ Stjepan Mesić naredio je da se JNA povuče u vojarne u roku od 48 sati, a JNA je to javno odbila učiniti. Predsjednik RH Tuđman je zatim 12. rujna naredio da se vojarne JNA blokiraju u gradovima koji su bili pod upravom hrvatskih vlasti, te je jedinice JNA u tim gradovima pozvao na predaju. Nekoliko dana nakon toga vojarne JNA na Selskoj cesti, u Sesvetama i drugi manji vojni objekti u Zagrebu predali su se hrvatskoj vlasti (Hutinec i Goldstein, 2013:293).

Prva od mnogih zračnih uzbuna oglašena je 15. rujna 1991., za vrijeme priprema Trke za mir, na kojoj je sudjelovalo nekoliko tisuća građana. Slijedeća dva-tri mjeseca Zagreb je gotovo svakodnevno bio izložen zračnim uzbunama. Grad nije često doživljavao stvarne zračne napade, avioni su povremeno gađali trafostanice ili odašiljače. Raketiranje Predsjedničke rezidencije na Gornjem gradu bio je zapravo jedini stvarni napad na užem gradskom području (Hutinec i Goldstein, 2013:293).

Mnogi su Hrvati bježali iz krajeva koji su bili izravno ili neizravno ugroženi neprijateljskim djelovanjem, pri čemu je najviše njih došlo u Zagreb. Do kraja 1991. broj hrvatskih izbjeglica i prognanika povećao se na gotovo 500.000, a u trenutku kad je Vukovar pao u srpske ruke, ljudi iz Istočne Slavonije napunili su sportske dvorane u Zagrebu, što im je bilo ponuđeno kao privremeni smještaj. U ožujku 1992. u Zagrebu je bilo 94.539 prognanika i izbjeglica, a već u kolovozu 1992. taj se broj povećao na 153.680, od kada broj se počeo smanjivati, pa ih je 1996. bilo 72.370, 1997. g. 20.487, a 2009. samo 292. Najviše ih je došlo iz Bosne i Hercegovine, pogotovo Posavine i banjalučkog kraja. Hrvatski su umjetnici počeli održavati razne humanitarne priredbe, kako bi skupili financijsku pomoć za izbjeglice i prognanike, dok je Caritas za njih po Hrvatskoj organizirao prikupljanje hrane, odjeće i medicinskih potrepština (Hutinec i Goldstein, 2013:293).

Na gradskoj su periferiji (naselja Klara, Sesvete, Kozari Bok, Donja Dubrava, Kozari Putevi) živjeli Srbi ranije doseljeni iz sjeverozapadne Bosne. U tim su kvartovima zaredale učestale verbalne prijetnje, kasnije prerastale i u fizička zastrašivanja. Pojedini pripadnici Zbora narodne garde ulazili bi u njihove kuće, maltretirali ukućane i izvršavali nepotrebne pretrese. Pod nekim su kućama čak bila postavljena manja eksplozivna sredstva, dovoljna da sruše vrata ili razbiju prozore. Ponukani time, Srbi sa zagrebačkih periferija su u vrijeme od ljeta do jeseni 1991. masovno napuštali svoje kuće. Prodavali su ih za vrlo niske cijene, a one koje nisu bile prodane, uništene su eksplozivom. Jedan broj Srba ostao je u kvartovima bliže centru, no tamo su doživljavali mnogo manje prijetnji nego Srbi koji su živjeli u ostatku Hrvatske (Hutinec i Goldstein, 2013:294).

Dio uhićenih Srba odvođen je na Velesajam, gdje su zadržavani, služili za razmjenu, a neki se s Velesajma nikad nisu vratili. Raketna baza u Kerestincu bila je još jedno mjesto kamo su odvođeni. Tamo su ih čuvari mučili, muškarce tukli, a žene silovali. Simbol nasilja i zločina u Zagrebu, ali i Hrvatskoj ubojstvo je bračnog para Zec i njihove 12-godišnje kćeri Aleksandre, u prosincu 1991. g. Mnogi su Srbi otpušteni iz gradskih i državnih službi, te je tako njihov broj u Zagrebu drastično pao, prema Popisu stanovništva 1991. tom se nacionalnošću izjašnjavalo 44.384 Zagrepčana, dok ih je 2001. g. bilo samo 18.811 (Hutinec i Goldstein, 2013:294).

Primirje potpisano u Sarajevu 3. siječnja 1992., te završetak ratnih operacija krajem 1991. označili su kraj neposredne prijetnje Zagrebu. Intenzivna diplomatska aktivnost radi uspostave trajnog rješenja vodila se u Zagrebu tijekom rata, a u ožujku 1994. potpisan je sporazum u ruskoj ambasadi u Zagrebu, pod nazivom Zagrebački sporazum ili Sporazum u Ruskoj ambasadi. Dogovoreno je da se mirovni proces proširi u proces stvaranja povjerenja dviju strana u tri faze, prvo je bilo potrebno uspostaviti stabilan mir, zatim srediti gospodarska pitanja, a tek u završnoj fazi raspravljati o političkim pitanjima. Potpisivanje Zagrebačkog sporazuma dovelo je do otvaranja autoceste Zagreb - Slavonski Brod, što je omogućilo nastavak razvijanja Zagreba kao prometnog središta (Hutinec i Goldstein, 2013:295).

7.4. Krizne godine HDZ-ove gradske vlasti

HDZ je na proljeće 1994. izgubio apsolutnu većinu u Skupštini Grada Zagreba, kad je dio članova, na čelu s Josipom Manolićem i Stjepanom Mesićem napustio stranku zbog nezadovoljstva stupnjem demokratskih sloboda u zemlji, te Tuđmanovom politikom prema Bosni i Hercegovini. HDZ je zatim proveo promjenu teritorijalnog ustroja, pa je time Grad Zagreb spojen s gradovima i općinama zagrebačkog područja, u Zagrebačku županiju. Time je zagrebački gradonačelnik Branko Mikša počeo obnašati i dužnost župana. Kako je HDZ imao jaču podršku na prostoru izvan Zagreba nego u samom Zagrebu, taj potez mogao se smatrati pokušajem da HDZ sačuva dominaciju nad gradom. Prijevremeni izbori za ujedinjenu Skupštinu Grada Zagreba i Skupštinu Zagrebačke županije održani su u listopadu 1995. (Hutinec i Goldstein, 2013:298).

Sedam stranaka koje su bile oporba HDZ-u sklopile su izbornu koaliciju u listopadu 1995. Političke i ideološke razlike u koaliciji bile su velike. Na izborima je Koalicija odnijela pobjedu osvojivši ukupno 32 mjesta u Skupštini, a HDZ je dobio 16 zastupničkih mjesta. Prema Koaliciji, predsjednik Skupštine trebao je biti iz SDP-a, a gradonačelnih iz HSL-a. Tako su na sjednici u siječnju 1996. odabrali Zdravka Tomca za predsjednika Skupštine, a Gorana Granića za gradonačelnika. Tuđman je kao predsjednik Hrvatske imao pravo odbiti odabranog župana - gradonačelnika Zagreba, što je i iskoristio. Skupština je zatim za gradonačelnika odabrala Jozu

Radoša, ali je Tuđman odbio potvrditi i taj izbor, te je imenovao Marinu Matulović-Dropulić za gradonačelnicu, ali je Skupština izrazila nepovjerenje i odabrala Dražena Budišu, što je Tuđman ponovno odbio. Vlada HR je naposljetku raspustila Skupštinu Grada Zagreba i imenovala HDZ-ovog Stjepana Bolicha povjerenikom Grada Zagreba. Nepotvrđivanje održanih zagrebačkih lokalnih izbora bio je najbolji dokaz nedemokratski orijentirane Tuđmanove vladavine (Hutinec i Goldstein, 2013:298).

Zagrebačka Koalicija smatrana je „neprirodnom“, sastavljena od političkih stranaka koje ponekad nisu mogle uskladiti politička uvjerenja. Čak su i u vrijeme krize djelovali neusklađeno, jedni su bili za legalno djelovanje isključivo kroz pravne i političke institucije, dok su druge stranke tražile radikalizaciju sukoba. HDZ je pomoću svoje beskrupulozne strategije uspio zadržati kontrolu nad Zagrebom, ali i narušiti odnose u Koaliciji. Opozicija je 1997. stvorila novu koaliciju i na izborima osvojila 44,5 % glasova. HDZ je osvojio 34,9 % glasova i postao je najjača pojedinačna stranka u Gradskoj skupštini, a vlast nad Zagrebom osigurao je kupnjom mandata dvojice vijećnika HSS-a, čime je dobio 25. i 26. glas u Skupštini. Marina Matulović-Dropulić bila je izabrana za gradonačelnicu, a Zlatko Čanjug bio je na čelu Gradske skupštine. Već početkom 1998. vijećnici HSL-a i SDP-a podnijeli su ostavku na sve funkcije u gradu. HSL-a je prekinuo suradnju s HDZ-om u želji da ponište učinak tih dogovora na njihovu popularnost, pokušali su se nametnuti kao prava opozicija, ali u tome nisu više bili uspješni te nakon krize vlasti (1995.-1998. g.) nikad više nisu imali visoku podršku zagrebačkih glasača (Hutinec i Goldstein, 2013:300).

Vijeće za elektronske medije u studenom 1996. pokušalo je ukinuti popularni zagrebački Radio 101, te njegovu koncesiju na radio-frekvenciju dati drugoj radio postaji. Ta je odluka pokrenula jedan od najvećih protesta u Hrvatskoj, te se večeri na Trgu bana Josipa Jelačića spontano okupilo 100.000 ljudi i uspjelo spriječiti zatvaranje jednog od rijetkih medija koji je ostao nezavisan tijekom 1990-ih g. Slučaj Radija 101 prikazao je stupanj slobode medija, te demokracije općenito u Hrvatskoj. Mediji su zakonski imali slobodu, no vlast ju je sprečavala postavljajući politička ograničenja (Hutinec i Goldstein, 2013:301).

Mediji su tijekom 1990-tih g. imali bitnu ulogu u stvaranju kritičke građanske kulture. Novi tjednici u privatnom vlasništvu pojavili su se na tržištu, neopterećeni

državno-vlasničkim utjecajem (*Globus 1990. g.*, te *Nacional 1995.*). Pod kontrolom vlasti našli su se zagrebački dnevnik *Vjesnik* i *Večernji list*, a kontrolu su uspjeli izbjeći splitska *Slobodna Dalmacija* i riječki *Novi list*. Prvi novi i nezavisni dnevnik u Hrvatskoj, *Jutarnji list*, počeo je izlaziti 1998., te je ubrzo dostigao najvišu prodajnu nakladu u zemlji, uz *Večernji list*. Izdavač *Jutarnjeg lista*, te *Globusa* i drugih izdanja je Europapress holding, a urednik *Jutarnjeg lista* bio je Tomislav Wruss. Dok se *Jutarnji list* razvijao, *Vjesnik* je počeo propadati. Sredinom 1980-tih g. *Vjesnik* je dnevno imao tiražu od 100.000 primjeraka, a taj broj se u njegovim zadnjim godinama spustio ispod 5.000, da bi na proljeće 2012. prestao izlaziti (Hutinec i Goldstein, 2013:301).

Do promjena kakve je javnost očekivala u ekonomskom i društvenom području, u godinama nakon završetka rata nije došlo, što je dovelo do javnog iskazivanja nezadovoljstva. U veljači 1996. 6.000-7.000 zaposlenika u Hrvatskim poštama i telekomunikacija vođenih Savezom samostalnih sindikata, održalo je jednodnevni štrajk, tražeći veće plaće i bolje uvjete rada. Gospodarsko se stanje krajem 1990-tih g. pogoršavalo, što je dovelo do toga da su tri sindikalne središnjice i 12 opozicijskih stranaka, potpomognute dijelom javnosti, pokušale organizirati sindikalni prosvjed na Jelačićevu trgu u Zagrebu 1998. Okupilo se 80.000 ljudi, ali ih je 8.000–10.000 policajaca spriječilo da dođu na Trg. Prosvjed je imao i političku dimenziju, obzirom da je održan dan prije IV. sabora HDZ-a, pa je prerastao u pokazatelja sve većeg nezadovoljstva vladavinom HDZ-a. Kako ih je policija zaustavila u pokušaju okupljanja, bilo je jasno da građani nisu mogli ostvariti jedno od osnovnih demokratskih prava – pravo na okupljanje. Predsjednik Tuđman je demonstrante nazvao „ruljom“. Na sindikalnoj proslavi 1. svibnja u Maksimiru, Tuđman je pri dolasku bio izviždan. Protest navijača Dinama, koji je 1991. po Tuđmanovoj odluci preimenovan u NK HAŠK-Građanski, a zatim 1992. u NK Croatia, bio je najdugotrajniji. Sa željom da se klubu vrati staro ime, navijačka skupina Bad Blue Boys-i pokrenula je niz akcija pod parolom - Sveto ime Dinamo. Nezadovoljstvo su pokazivali na stadionu tijekom utakmica, a klubu je vraćeno ime Dinamo odlukom Gradske skupštine tek 2000. g., nakon parlamentarnih izbora na kojima je pobijedila dotadašnja opozicija (Hutinec i Goldstein, 2013:302).

Spomenik Oltar domovine na obnovljenoj utvrdi Medvedgrad izgrađen je u prvoj polovici 1990-ih g. Bio je podignut kao glavno mjesto održavanja državnog protokola. Većina stručnjaka kritički je ocjenjivala projekt, smatrajući izgradnju besmislenom, te na mnoge načine štetnom idejom. Na sjeverozapadnom rubu medvedgradskog brežuljka izgrađena je branič-kula, te Oltar domovine u njezinu podnožju. Kameni blokovi skulpture na Medvedgradu izrađeni su od kamena iz svih hrvatskih županija, a vječna se vatra nije gasila. Oltar domovine službeno je bio spomenik svim Hrvatima poginulima u Domovinskom ratu, a Tuđman je izjavio i da je to spomenik svim ljudima koji su živjeli i umirali za uspostavu nezavisne, slobodne i demokratske države Hrvatske. Oltar domovine više se ne koristi u protokolarnu svrhu nakon smrti Tuđmana, a spomenik je ostao na tom mjestu (Hutinec i Goldstein, 2013:303).

7.5. Nova poduzeća i gospodarski rast

U Hrvatskoj su se nova poduzeća u privatnom vlasništvu počela pojavljivati tijekom posljednjih godina Jugoslavije, a do kulminacije je došlo posebno nakon završetka ratnog stanja 1995. g. Tako je Ivica Todorić osnovao Agrokor još 1976., kad je pokrenuo proizvodnju cvijeća i cvjetnih sadnica. Tijekom 1980-tih g. proširio je poslovanje na uvoz i izvoz uljarica, žitarica, voća i povrća. Dioničko društvo Agrokor registrirano je 1989. U prvoj polovici 1990-ih g. kupili su tvornicu soje u Zadru, te započeli i s građevinskom djelatnosti, zatim su stekli većinski udio u nizu tvrtki poput Zvijezde, Leda, Konzuma, Jamnice i drugih. 2001. g. prihod im je bio 4,7 milijardi kuna, a 2011. oko 29,5 milijardi kuna. Primarna djelatnost koncerna Agrokor bila je proizvodnja i distribucija hrane i pića, te maloprodaja (Hutinec i Goldstein, 2013:309).

Emil Tedeschi svoje poduzeće Atlantic grupu pokrenuo je 1991. kad je prodavao Wrigley gume za žvakanje i bombone. Već 1998. Atlantic grupa je od Plive otkupila proizvodnju Cede vite. Danas ta tvrtka posjeduje raznovrsne proizvodne pogone u svim državama bivše Jugoslavije te Njemačkoj. Tvornica „Rade Končar“ (danas Končar – Elektroindustrija d.d.) tijekom 1990-tih g. smanjila je broj zaposlenih kako bi ojačala, a danas proizvode opremu i postrojenja za prijenos, distribuciju i

proizvodnju energije, te opremu za primjenu u području industrije i transporta (Hutinec i Goldstein, 2013:309).

Proizvodni napredak u stanogradnji dogodio se između 2003. i 2008. g., kad se gradilo po cijelom gradu. Tijekom 2005. dovršeno je 4.771 stanova, a već 2007. g. izgrađeno ih je čak 8.895. Na žalost, 2008. počela je ekonomska kriza koja je pogodila tržište, pa se manje stanova gradilo, ali i prodavalo, te se procjenjuje da od 2010. u Zagrebu ima više od 10.000 neprodanih stanova. Velike poslovne zone izgrađene su kod križanja Heinzelove i Vukovarske ulice, te duž Radničke ceste. Dva nebodera izgrađena na uglu Lučićeve i Vukovarske ulice postala su dominantni poslovni objekti koji privlače ljude izgledom i sadržajima, u jednom je smještena Zagrebačka burza, a u drugom Erste banka. Novi je Zagreb postao pravim integralnim dijelom Zagreba, kad je formiran njegov novi centar na glavnom raskrižju. Naime, nasuprot zgrade koncerna INA-e izgrađenog 1989., 2007. g. izgrađen je trgovački centar Avenue Mall, a 2009. i Muzej suvremene umjetnosti (Hutinec i Goldstein, 2013:310).

Prilike u Zagrebu bitno su promijenjene početkom 21. st., 2001. g. bilo je 95,7 % stanova koji su imali toalet i kupaonicu te kuhinju, dok je postotak stanova bez WC, kupaonice ili kuhinje bio samo 0,3 %. Zagreb unatoč tome i dalje nema zadovoljavajući stambeni standard, prevladavaju dvosobni i trosobni stanovi, zatim jednosobni stanovi, a nedostaje većih stanova, koji bi bili primjereni osobama višeg sloja, ima ih samo 3,7 % (Hutinec i Goldstein, 2013:313).

U Hrvatskoj je početak 21. st. obilježen širenjem telekomunikacijske opreme, posebno korištenjem mobitela. 2007. g. radilo je preko 4 milijuna mobitela, što znači da je u prosjeku svaki građanin imao mobitel. Klasično je računalo 2012. imalo 67 % zagrebačkih kućanstva. Prijenosno računalo (laptop) imalo je oko 38 % Zagrepčana. Internet je u svijetu koristilo skoro 2 milijarde ljudi početkom 2011., a u Hrvatskoj ga je koristilo oko 2,63 milijuna stanovnika. Zagreb je po broju korisnika interneta bio tek treći u Hrvatskoj s 56 % korisnika, ispred njega su bili Istra s Primorjem (67 % korisnika) i Dalmacija (60 %) (Hutinec i Goldstein, 2013:313).

7.5.1. Dva velika kulturna objekta

Dva najznačajnija kulturna objekta u Zagrebu dovršena su krajem ratnog razdoblja i u prvoj godini velike ekonomske krize - nova zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice koja je otvorena 1995. i Muzej suvremene umjetnosti otvoren 2009. (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:314).

Slika br. 10: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, preuzeto s: <https://www.infozagreb.hr/explore-zagreb/culture/libraries/-54abf7eca6fc4&lang=en>, 25. srpnja 2019.

Izgradnja nove zgrade Nacionalne i sveučilišne knjižnice započeta je 1988. prema nacrtima arhitekata Zvonimira Krznarića, Velimira Neidhardta, Marijana Hržića i Davora Mancea. NSK je otvorena 28. svibnja 1995. Knjižnica je projektirana i izgrađena vrlo moderno, ima staklene svodove i okomite plohe ukrašene kamenom, metalom i staklom, te ogromno stakleno predvorje u kojem se otkriva unutrašnja struktura Knjižnice sa šest različitih prostora. Nova zgrada korisnicima pruža otvoreni pristup priručnicima i brojnim drugim knjigama, te više prostora sa četiri velike čitaonice i pet manjih specijaliziranih čitaonica. Tijekom 2011. bilo je 19.360 upisanih korisnika koji su knjižnicu posjetili 357.291 puta. Ukupna korisna površina zgrade je 36.478 m² (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:314).

Slika br. 11: Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu, preuzeto s:
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42623>, 25. srpnja 2019.

Nova zgrada Muzeja suvremene umjetnosti otvorena je 11. prosinca 2009. na križanju Avenije Dubrovnik i Avenije Većeslava Holjevca u Novom Zagrebu. Muzej je utemeljen još odlukom Narodnog odbora grada Zagreba, kao Gradska galerija suvremene umjetnosti na Gornjem gradu, gdje su se nalazile i grupe umjetnika Eksperimentalni atelje i Gorgona. Galerija suvremene umjetnosti imala je glavnu adresu na Katarininom trgu, a kako se zaliha umjetnina sve više povećavala, prostora za izlaganje stalnog postava više nije bilo. Odluka o izgradnji novog Muzeja donesena je 1998. g., a 1999. za realizaciju je izabran projekt Igora Franića. Novoizgrađeni Muzej ima površinu od 14.500 m², a za izložbene prostore predviđeno je 4.800 m². Preostale površine su dječje radionice, odvojeni manji prostori za specijalne izložbe, knjižnica sa čitaonicom, audiovizualni studio, multimedijalne dvorane, muzejska trgovina suvenira i restoran, te restauratorske radionice. Ukupni fondus u Muzeju suvremene umjetnosti iznosi čak 12.000 umjetnina (Slavko Goldstein, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:315).

7.6. Izgradnja grada

Promjenom političko-gospodarskih odnosa tijekom 1990-tih g. omogućeno je podizanje manjih zgrada s više stanova u preostalim dijelovima grada. Nastao je pravni vakuum, stvoren kad su stari propisi i zakoni iz socijalističkog razdoblja odbačeni, a novi još nisu bili potvrđeni, pa su se stekli dobri uvjeti za realizaciju tzv. urbanizma. Dozvoljena je izgradnja prevelikih stambenih kuća na premalnim parcelama, a istovremeno se zanemarivalo uređenje ključnih dijelova grada, pa su kvartovi u blizini centra i u podsljemenskoj zoni početkom 21. st. djelovali neuređeno i zapušteno (Hutinec i Goldstein, 2013:323).

Tijekom 1990-tih g. otvoreno je više trgovačkih centara. Importanne centar na Starčeviću kod Glavnog kolodvora bio je prvi takav centar izgrađen 1994. Importanne Galleria na Iblerovom trgu otvorena je 1999., a 2000. g. otvoren je Centar Kaptol. Importanne Galleria i Centar Kaptol imali su i više filmskih dvorana, danas postoji kino dvorana u Importanne Galleriji, a u Centru Kaptol se nalazi Kaptol Boutique Cinema u vlasništvu poduzeća CineStar (Hutinec i Goldstein, 2013:323).

Tijekom 20. st. vrlo česta zabava i kulturna potreba Zagrepčana bilo je kino, što se početkom 21. st. promijenilo. 1960. g. kino dvorane su imale preko 10 milijuna posjetitelja godišnje, tijekom 1980-ih g. taj se broj smanjio na oko 5,5 do 6 milijuna, a do 2000. g. bilo je samo 1.358.000 posjetitelja godišnje. Različiti su razlozi takvom stanju, poput pada životnog standarda, promjene građanskih navika, pojave televizora putem kojih su građani mogli gledati filmove kod kuće, ali i pojava filmova na VHS kasetama i DVD-ima, te videoteka u kojima se moglo posuđivati filmove. Mnoga su kina bila zatvarana zbog sve manje popularnosti. Prvo su zatvorena kina na periferiji (u Remetincu, u Švarcovej ulici u Maksimiru, u Trnjanskoj i drugdje), a kina u centru zatvarana su kasnije, tijekom 1990-tih g. Situacija se promijenila kad je otvoren Branimir centar 2003., u kojem se nalazi 13 kino dvorana uz hotel i raznovrsne prodavaonice. Ubrzo su te kino dvorane postale najposjećenije u gradu, pa su otvorene i nove kino dvorane u Avenue Mallu (2007.) i Arena Centru (2010. g.), što je središta zabave proširilo i na nekadašnju periferiju (Hutinec i Goldstein, 2013:323).

Broj zagrebačkih tržnica povećao se kako je grad rastao. U gradu je 1945. bilo pet tržnica (na Kvaternikovom trgu, pa Dolac, Britanski trg, Trešnjevački plac i Branimirova ulica), a 2012. diljem grada raspoređene su 22 tržnice, na kojima se promijenila i struktura prodavača otkako su izgrađeni trgovački centri. Na tržnicama se povećao broj proizvođača koji su prodavali vlastite proizvode, a smanjio se obrta i trgovina (Hutinec i Goldstein, 2013:324).

Prva javna garaža otvorena je 1991. u sklopu poslovnog centra kod Kvaternikova trga. Zatim su izgrađene i garaže na Iblerovu trgu, u sklopu Branimirovog centra, na Langovu trgu, a otvarane su i manje garaže. Do 2012. u Zagrebu je otvoreno 15 javnih garaža, a izgrađen je i veći broj garaža u podzemlju novoizgrađenih objekata. Prvi aparati za naplaćivanje parkinga pojavili su se 1965. na tadašnjem Trgu Republike, a od 1989./1990. g. postoji i pauk-služba za reguliranje parkiranja. Mogućnost plaćanja putem mobilnih uređaja otvorena je među prvima u svijetu 2001., a 2005. g. ostvarena je naplata parkiranja po gradskim zonama (Hutinec i Goldstein, 2013:325).

Otvaranje hipermarketa izvan užeg gradskog središta, te trgovačkih centara na rubovima grada postalo je popularno krajem 20. st. Tako su otvoreni hipermarketi Getro, Pevec, Super Konzum i drugi, a 1999. otvoren je Mercatone u Donjem Stupniku, King Cross (2002.) i City Center One (2006. g.) u Jankomiru. Najveći hipermarket u Zagrebu, West Gate, otvoren je 2009. usprkos vladajućoj recesiji. Arena Centar izgrađena je u Remetincu 2010., a trgovački centar Cvjetni je, unatoč građanskim prosvjedima, otvoren na Preradovićevu trgu travnja 2011. (Hutinec i Goldstein, 2013:325).

Napravljeni su pomaci i u prometnoj infrastrukturi. Tramvajska pruga produžena je do Prečkog i Dupca 2000., što je ta dva kvarta integriralo u gradsku prometnu mrežu. Produženjem pruge do Dupca uređena je i Avenija Dubrava te je izgubila povijesnu ulogu ceste koja vodi iz grada prema istoku – tu su funkciju preuzele zagrebačka obilaznica i Slavonska avenija. Dom kulture u Dubravi otvoren je 2006., u njemu su knjižnica, prostorije za odvijanje raznih radionica, škola stranih jezika i trgovački centar (Hutinec i Goldstein, 2013: 325).

7.8. Planovi i ostvarenja

Pješački pothodnik ispod Glavnog kolodvora dovršen je 1973. kao privremeno rješenje. Autobusni terminal za linije koje voze uglavnom prema Novom Zagrebu nalazi se na njegovu južnom kraju. 1993. g. sadržaji tog prostora upotpunjeni su izgradnjom Importanne centra s podzemnom garažom. Od kraja 20. st. dolazi do pomaka i u izgradnju ili preuređenju hotela. Nakon temeljitog preuređenja otvoren je Hotel Esplanade 2004. pod novim nazivom The Regent Esplanade Zagreb. Hotel Sheraton izgrađen je 1995. na uglu Ulice kneza Borne i Draškovićeve ulice. Hoteli su izgrađeni i na širem gradskom području, a najznačajniji su Hotel „Antunović“ (Zagrebačka avenija) i Arcotel (u sklopu Branimir centra). Hotelska se ponuda tom izgradnjom poboljšala, pa je 2011. g. u Zagrebu bilo tri hotela s pet zvjezdica (Sheraton, Westin i The Regent Esplanade) i 10 hotela sa četiri zvjezdice (Hutinec i Goldstein, 2013:328).

Od 1990. izgrađene su brojne crkve po cijelom gradu (Savica, Retkovec, Dubrava, Maksimir, Jordanovac i druge), a 2008. g. je na Mažuranićevu trgu u prostorijama Židovske vjerske zajednice Bet Israel otvorena prva sinagoga na nekoj novoj lokaciji u Hrvatskoj, nakon gotovo 70 godina (Hutinec i Goldstein, 2013:329).

Zbog loših sanitarnih uvjeta bilo je zabranjeno kupanje na jezeru Bundek, a njegova je okolica vremenom devastirana. Jezero Bundek i okoliš uređeni su tek 2006. kad je Bundek postao veliko šetalište, park i dječje igralište, te su se vratili i kupaći. Oko 150.000 kupaća posjetilo je Bundek već 2007. g. Krajem 20. i početkom 21. stoljeća voda rijeke Save postala je čista zbog dosljednog provođenja europskih ekoloških standarda u Hrvatskoj (Hutinec i Goldstein, 2013:329).

Slika br. 12: Jezero Bundek, preuzeto s: <http://www.infozagreb.hr/lifestyle/sport-i-rekreacija/rekreacijski-centri/bundek>, 25. srpnja 2019.

Veliki ekološki problem postalo je odlaganje otpada s područja Zagreba u Jakuševcu. Odlagalište je uspješno sanirano krajem 20. st. kad je instaliran i pogon reciklaže komunalnog i drugog otpada (od čega se proizvode prosijani talog i kompost za kultiviranje zemljišta, te plin). Činjenica da se to odvija u gradu ne predstavlja opasnost jer se poštuju standardi čistoće podzemnih voda i zraka. Međutim, jakuševački deponij nije trajno rješenje. Dva su kompostišta otvorena u Jankomiru (1991. g.) i Markuševcu (1994.), gdje se vegetacijski otpad prerađuje u vrtni kompost (Hutinec i Goldstein, 2013:333).

Problemi u korištenju i upravljanju sportskim centrom Arena Zagreb djelomično su uzrokovali financijsku krizu koja je pogodila Zagreb 2009. Odluka o izgradnji Arene donesena je 2007. g. kako bi se u njoj moglo održati Svjetsko rukometno prvenstvo (2009.). U dvorani se nalazi 15.000 sjedećih mjesta i može primiti preko 22.000 osoba. Očekivalo se da će dvorana biti puna 200 dana u godini, što bi opravdalo veliku investiciju, no Hrvatsku je u međuvremenu zahvatila recesija pa rezultati nisu dostigli očekivaja. (Hutinec i Goldstein, 2013: 334)

Od 2009. ZET je zapadao u sve veće gubitke, 2006. g. je to bilo 53 milijuna kuna, 2007. g. 99 milijuna kuna, a 2011. gubitci ZET-a bili su čak 320 milijuna kuna.

Razlog tome povlastice su za besplatnu vožnju tramvajem velikoj skupini stanovništva (studenti i učenici, nezaposleni, osobe starije od 65 godina, itd.), te kupovina novih autobusa i tramvaja (Hutinec i Goldstein, 2013:334).

7.8.1. Obitelj Kostelić

Ivica i Janica Kostelić, brat i sestra, punih su 20-tak g. osvajali titule svjetskih prvaka u skijanju, olimpijske medalje i druge vrste pobjedničkih postolja na najvažnijim međunarodnim natjecanjima. Ivica Kostelić osvojio je 1992. g. prvo odličje obitelji Kostelić. Ivica je u dobi od 13 godina u Vratni u Slovačkoj pobijedio u veleslalomu, a dvije godine poslije u Italiji na Pinocchiu i Topolinu. U sezoni 1996./1997. g. uz Ivicu se pojavila i njegova mlađa sestra Janica, koja je s 14 godina osvojila trofeje Pinocchio i Topolino i te je sezone pobjedila na svih 22 utrka na kojima se natjecala (Mladen Pleše, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:330).

Kostelići su vrlo brzo postali svjetska senzacija koju je stvorio samo jedan čovjek – njihov otac Ante, koji im je bio trener, šef ekipe, vozač, financijer, maser, oružar i psiholog; što znači da je sam obavljao posao desetak stručnjaka, dok ih nitko nije stručno i/ili financijski podupirao. Nekadašnji rukometni trener i rukometaš sam se nosio sa sportskim mašinerijama Švedske, Njemačke, Švicarske, Italije, Slovačke i Francuske, koje su tada vladale svjetskim skijanjem (Mladen Pleše, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:330).

Ante Kostelić je sredinom 1990-tih g. kao profesionalni skijaški trener u Zagrebu zarađivao par stotina njemačkih maraka mjesečno, što nije bilo dovoljno za sve troškove koje je skijanje donosilo. Kostelići su putovali na natjecanja u automobilu Lada i sobom nosili hranu koja može izdržati više dana, jer su se na treninzima i putovanjima nekada duže zadržavali. Kako si hotele nisu mogli priuštiti, spavali su u vrećama za spavanje i to uglavnom na otvorenom, ponekad i na temperaturama do minus 15 °C. Ante Kostelić je godinama Ivicu i Janicu, još u dječjoj dobi vozio u Sloveniju izvan skijaške sezone, kako bi se što bolje pripremili za nastupe. Izvan skijaške sezone u Sloveniji žičare nisu više radile, pa bi ih Ante nosio natrag na vrh staze da se ne umore (Mladen Pleše, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:330).

Sportske karijere Ivica i Janice bile su, uz surove uvjete, iznimne i po broju teških ozljeda. Janica je doživjela više teških padova, lomova i operacija, a sezonu 2003./2004. g. morala je propustiti jer su joj pukla 4 od 7 ligamenata koljena, što je tražilo tri teške operacije, a na kraju je morala još i operativno ukloniti štitnjaču. Janica je 2006. napustila skijanje zbog brojnih ozljeda. Na Olimpijskim igrama u Salt Lake Cityju 2002. g. Janica je osvojila tri zlatne medalje u slalomu, veleslalomu i kombinaciji, te srebro u superveleslalomu. Osvojila je i pet zlatnih medalja na svjetskim prvenstvima, te tri Velika i sedam Malih globusa na natjecanjima za svjetski skijaški kup. 2006. dobila je nagradu Laureus kao najbolja sportašica svijeta, a nosi i titulu najuspješnije skijašice u povijesti Zimskih olimpijskih igara (Mladen Pleše, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:331).

Ivica je od 1998. imao desetak teških padova, više puta su mu pucali mišići, hrskavice, kosti i ligamenti koljena, a bio je i na desetak kompliciranih operacija, pa je zato nekoliko sezona proveo na rehabilitacijama. Unatoč svemu, Ivica Kostelić je osvojio tri srebrne medalje na Olimpijskim igrama u Torinu 2006. i Vancouveru 2011. g., na svjetskim prvenstvima u St. Moritzu 2003. osvojio je zlato, 2013. g. u Schladmingu osvojio je srebro, a u Garmischu 2011. broncu. Posjeduje jedan Veliki i pet Malih globusa za pobjede u svjetskom skijaškom kupu. Nastupao je u svim disciplinama, a ukupno je pobijedio na 56 velikih svjetskih utrka (Mladen Pleše, navedeno u Hutinec i Goldstein, 2013:331).

7.9. Na počecima novog stoljeća

Političke prilike u zagrebačkom javnom životu uglavnom su se stabilizirale, što se nije poremetilo niti nakon HDZ-ovog povratka na vlast u državi u jesen 2003. Na žalost, ratne godine i nesređeno poratno stanje pogodovalo je jačanju i širenju utjecaja mafijaških grupa, koje su koristila zagrebačke ulice za krvave obračune. Do prvog mafijaškog obračuna usred dana, u samom centru grada, došlo je početkom 2001. kad je na Preradovićevu trgu ubijen jedan od navodnih šefova zagrebačkog podzemlja, Vjeko Sliško. Ubojicu Belgijanca Jamesa Cappiaua odmah su ubili Vjekovi tjelohranitelji (Hutinec i Goldstein, 2013:335).

Početak 21. st. pojavio se još jedan dramatičan fenomen – prebijanje maloljetnika. Nakon niza divljačkih ispada, prva žrtva besmislenog nasilja bio je Frano Despić, 18-godišnji mladić koji je u ožujku 2008. g. izboden nožem u parku Ribnjak. Tri mjeseca kasnije, šestorica mladića u dobi od 16 do 19 godina, iz čista su mira prišla drugoj dvojici mladića i bez povoda ih provocirali, te tražili nešto novca. Zatim su ih počeli tući, a jednom od žrtava, 19-godišnjem Luki Ritzu sljedeći dan je pozlilo i desetak dana kasnije preminuo je od izljeva krvi u mozak. Napadači su uhvaćeni pet mjeseci kasnije i priznali su da su žrtve pretukli iz dosade. Nakon događaja organizirani su koncerti, osnovana je Zaklada Luka Ritz s godišnjom nagradom „za promicanje tolerancije i škole bez nasilja“, organizirana javna okupljanja, sve kako bi se spriječilo nasilje. Ivana Hodak ubijena je iste 2008. g. na stubištu kuće obitelji Hodak, a nakon toga je izvršen atentat i na Ivu Pukanića (novinara i izdavača tjednika *Nacional*). Atentat je vjerojatno bio prijelomni trenutak, jer je od tada policija poboljšala osobnu sigurnost Zagrepčana, te je sada veća od one u većini metropola Europe (Hutinec i Goldstein, 2013:335).

U prvom desetljeću 21. st. u Zagrebu se pojavljuju sve brojnije alternativne građanske inicijative. Kampanje za doniranje medicinskih pomagala, ekolozi, pokreti za ljudska i građanska prava, kampanje za njegovanje tradicionalnih društvenih i gradskih vrijednosti; dobivaju sve veći utjecaj u javnosti. Na području Zagreba je 1. rujna 2012. bilo registrirano 10.790 građanskih udruga, a u 2012. g. zagrebačke udruge činile su 23 % svih takvih organizacija u Hrvatskoj. Na financiranje organizacija civilnog društva tijekom 2011. u Zagrebu išlo je 292.619.644,56 kuna (26 % ukupnog financiranja civilnog društva u Hrvatskoj). Nezavisnim su organizacijama česti i prigovori iz redova građanskih udruga, a uglavnom se tvrdi da su prilikom raspodjele sredstava favorizirane udruge koje se slažu s vlašću (Hutinec i Goldstein, 2013:336).

Ženska grupa Trešnjevka osnovala je SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja 1988. g. Bio je to prvi telefon takve vrste u bivšim komunističkim zemljama. Aktivistkinje SOS telefona osnovale su i prvo Sklonište za žene žrtve obiteljskog nasilja 1990., a od 1992. to je sklonište zasebno registrirano pod nazivom Autonomna ženska kuća Zagreb (Hutinec i Goldstein, 2013:337).

Udruga GONG osnovana je 1997. i postupno je izrasla u vodeću stručnu organizaciju za učinkovito i demokratsko funkcioniranje političkog sustava i javne uprave. Prva je inicirala akciju promatranja i zalaganja za slobodne i poštene izbore, a afirmirala se kad je početkom 2000. organiziranom kontrolom lokalnih i parlamentarnih izbora bitno pridonijela da se ti izbori provedu regularno (Hutinec i Goldstein, 2013:340).

Vjerojatno najveći pomak na bolje u shvaćanju manjinskih prava je i povorka ponosa LGBT zajednice (Zagreb Pride), koja se održava u Zagrebu posljednjih 17 godina. Homoseksualci su svojim prvim mimohodom u lipnju 2002. g. započeli javnu kampanju za svoja prava. Manifestacija je naišla na podijeljeni odjek u hrvatskoj javnosti, ali i na nasilne ispade, te je morala imati snažnu policijsku zaštitu. U proteklih je 17 godina povorka zaživjela kao nova tradicija proslave prava na različitosti. Svake godine pojavljuje se sve manje protivnika povorke, uz sve više sudionika, od kojih mnogi i nisu homoseksualne orijentacije, već žele podržati tu vrstu građanske slobode (Hutinec i Goldstein, 2013:340).

Centar za suočavanje s prošlošću – Documenta, nastao je 2004. na inicijativu istaknutih organizacija – Građanskog odbora za ljudska prava, osječkog Centra za mir, nenasilje i ljudska prava, Hrvatskog helsinškog odbora te Centra za mirovne studije. Documenta je značajno pridonijela suočavanju Zagrepčana i Hrvata s povijesnim istinama o našoj bližoj prošlosti. Nezavisne su građanske udruge, iako različitih koncepcija, programa i aktivnosti, bitne sastavnice modernog civilnog društva i temelj za demokratski zdravu budućnost Zagreba (Hutinec i Goldstein, 2013:340).

8. ZAKLJUČAK

Povijest nam prikazuje kako su građani Zagreba u svakom razdoblju razvijali svoj kulturni i društveni život. Otvarala su se nova kazališta, muzeji, kavane i plesnjaci. Čak i u najteža doba kao što je bio II sv. rat; u Zagrebu su se otvarale škole kao što je Dječje carstvo, umjetnička škola za djecu osnovana 1935. Danas te kulturne ustanove drže Zagreb kulturnim središtem Hrvatske.

Mnogi su gradonačelnici tijekom prošlog stoljeća promijenili izgled, ali i način života u Zagrebu. Kako se tijekom 1950-ih g. sve više ljudi doseljavalo u Zagreb, tako su se stvarala nova mjesta za život u Zagrebu, na do tada nenastanjenim prostorima preko Save. U Novom Zagrebu izgrađeni su brojni neboderi u koje su Zagrepčani uselili i u njima ostali do danas.

Zagreb je preživio mnogo kriznih razdoblja tijekom 20. i 21. st., ali je iz tih kriza najčešće izlazio novim poletom. Svaka je kriza uspjela pobuditi građane i vlast na aktivnosti kojima bi je prebrodili. Izgrađene su i ceste kojima je Zagreb prometno povezan sa svim dijelovima Europe, što je omogućilo građanima lakši odlazak iz Zagreba, a pridošlicama lakši dolazak u Zagreb. Dobra prometna povezanost Zagreb čini gospodarski najrazvijenijim gradom u Hrvatskoj. Kad je Hrvatska 2013. g. postala članicom Europske unije, Zagreb je postao jednom od 28 metropola ujedinjene Europe.

9. LITERATURA

1. Kampuš, I. i Karaman, I. (1988.) *Tisućljetni Zagreb od davnih naselja do suvremenog velegrada*. Zagreb: Školska knjiga
2. Hutinec, G. i Goldstein, I. (2013.) *Povijest grada Zagreba*. Knjiga 2. 20. i 21. stoljeće. Zagreb: Novi Liber
3. Majetić, F. (2015.) *Zagreb u postindustrijsko doba*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
4. Tomašić, V. (1999.) *Razvoj Zagreba: prilozi za strategiju hrvatske i europske metropole*. Zagreb: HGK – Komora Zagreb

10. SAŽETAK

Tema ovog diplomskog rada je „Povijest grada Zagreba tijekom 20. i 21. stoljeća“. U radu je prikazan razvitak grada Zagreba tijekom 20. i 21. stoljeća u području arhitekture, ekonomije, kulture, privrede, politike, gradogranje, ali i društvenog života građana grada Zagreba. Predstavljen je, dakle, život u Zagrebu tijekom Države SHS, Banovine Hrvatske, Nezavisne Države Hrvatske, Jugoslavije, i naposljetku, Republike Hrvatske. Prikazano je kako je grad Zagreb funkcionirao tijekom Države SHS, što se događalo za vrijeme i nakon atentata na Stjepana Radića, ali i kako su preživjeli socijalni kolaps 1930-ih g. U radu se zatim može vidjeti kako su Zagrepčani prihvatili osnivanje NDH, kakav je odnos bio prema tadašnjoj vlasti, te na koji su način oslobođeni. Prikazan je i razvitak grada Zagreba u Federativnoj Jugoslaviji, kako se grad obnavljao nakon Drugog svjetskog rata i koje su bitne ustanove bile izgrađene. Također, što se događalo u Zagrebu tijekom Domovinskog rata, te nakon osnutka demokratske Republike Hrvatske.

Ključne riječi: Zagreb, povijest, 20. stoljeće, 21. stoljeće

SUMMARY

The subject of this graduate thesis is „History of Zagreb during the 20th and 21st century“. The thesis is consisted of descriptions of development of Zagreb during the 20th and 21st century in domains such as architecture, economy, culture, politics, city constructing and social life of citizens of Zagreb. Thus, life in Zagreb is represented during The State of SHS, The Banovina of Croatia, The Independent State of Croatia, Yugoslavia, and, at the end, Republic of Croatia. In the thesis you can read about functioning of Zagreb during The State of SHS, what was happening during and after the assassination of Stjepan Radić, but also, how people lived through the social colapse during the 1930-s. It's also shown how did the citizens of Zagreb accept creation of The Independent State of Croatia, how they interacted with the government, and how did they got freed. You can find the informations about development of Zagreb during Yugoslavia, how the city was restored after The Second World War and which significant institutions were built. At the end, you can find descriptions of what was happening in Zagreb during Croatian War of Independence and after the establishment of democratic Republic of Croatia.

Keywords: Zagreb, history, 20th century, 21st century